

1033
Neur.

27

timpuri

1989

timpuri
revistă de cultură

Publicația Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria
Giula

Timpuri 1989

Anul IV

Apare anual, sub conducerea unui Colectiv redacțional: Maria Berényi, Ion Budai, Elena Csobai, Tiberiu Herdean (redactor), Alexandru Hoțopan, Ioan Sz. Kiss, Mihai Cosma, Ambrus Miskolczy, Teodor Oltean, Gheorghe Santău. Editor responsabil: Gheorghe Marc. Redacția: 5701 Gyula, Dózsa György u. 8. Telefon: 61-239; 61-806.

Kner Nyomda Dürer üzeme, Gyula

ISSN 0236-5170

Cuprins

- Gheorghe Santău: Români din Chitighaz – în lumina unei sociografii
- Ana Borbély: Inscripțiile funerare românești din cimitirele ortodoxe din Chitighaz
- Gheorghe Petrușan: Eminescu și românii din Ungaria
- Jenő Farkas: Considerații asupra receptării operei lui Eminescu
- Ambrus Miskolczy: Tentativă de împăcare. Misiunea lui Ioan Dragoș
- Gavril Scridon: Despre un vechi manuscris românesc
- Ambrus Miskolczy–
Ioan O. Rudeanu: Biblia de la București. (După trei secole de la apariția ei)
- András Bertalan
Székely: Venczel József și legăturile ungaro-române în domeniul științelor sociale

CUVÎNT ÎNAINTE

Într-un climat politic absolut nou, creat de marile eliberări ale anului 1989, dincoace și mai ales dincolo de hotare, e foarte greu de a evita încă retorismul gol atât de familiar deceniilor anterioare. Este nevoie de o perioadă anume pentru a adapta noilor condiții generale – care în continuare nu se vor schimba nici ele de la sine – un nou stil de comunicare. Fiindcă nu numai vocabularul, ci și realitatea s-a compromis într-o permanentă inadecvare reciprocă. E totuși posibil ca schimbînd încetul cu încetul realitatea se va schimba și felul vorbirii. Chestia nu este numai formală sau de etică, ci mai mult de eficiență, căci nu se poate lucra bine și vorbi totodată prost – sau invers. A găsi un limbaj sau chiar mai multe limbaje potrivite înseamnă a găsi o nouă gramatică a gândirii. Limba nu mai poate fi umbra sau ecoul existențului, ci un act de creație – a vorbi înseamnă a face. Îi revine deci responsabilitatea, demnitatea cuvenită. Limba își poate recîștiga și ea valoarea, și astfel morala: morala valorii.

Însă nu este mai ușor să se vorbească corect decît să se lucreze corect. Obișnuințele încetează cu greu și cum în trecut falsa democrație și-a creat demagogia, și-o poate crea și cea adevărată. Trebuie să ne despărțim de tradiția limbajului compromis, căci este dificil să se opereze într-o democrație în deneviere cu vorbe îmbătrînite. Limba ne va defini și în viitor.

GHEORGHE SANTĂU

ROMÂNII DIN CHITIGHAZ – ÎN LUMINA UNEI SOCIOGRAFII

În anul 1937 a apărut sociografia lui Géza Féja, intitulată „Viharsarok“. Această lucrare este propriu zis un rechizitoriu al țărănimii din Cîmpia Ungară împotriva Ungariei vechi și, totodată, un document de seamă al mișcării de cercetare a satului. Deși Féja, de pe la sfîrșitul anilor 1930, poate fi caracterizat prin extremiste păreri naționaliste și printr-un misticism rasial, totuși nu strică dacă reîmprospătăm cele constatate de el, în acest volum, despre românii din Chitighaz.

Deci, urmează capitolul referitor la Chitighaz din volumul citat, în traducere.

SATUL ROMÂN CHITIGHAZ

În patria noastră de azi problema naționalității române nu face parte din problemele noastre primordiale și grave. Totuși, aceste cîteva sate românești constituie o pată foarte interesantă și, în privința orientării noastre în bazinul dunărean, au multe de spus.

Caracterul straniu al satului se simte numaidecît: casele sînt vopsite și predomină culorile țipătoare, din care se poate deduce un fel de rudimentară și copilărească dorință de senzație. 80 la sută din populația satului sînt români și e foarte curios că, printre ei, nu găsim prea mulți fără pămînt. Muncitorii agrari români migrează înapoi, în cete considerabile, în ultimul timp 104 familii au trecut în Ardeal. Aici în sat acestora nu li se mai ajunge pămînt, în schimb statul român are tot interesul ca cele cîteva mii de muncitori agrari români să nu se piardă, în marea proletariatului agrar. Minoritatea română,

de altfel, seamănă mai mult cu cea germană, cu minoritatea frământată de azi a nemților: ambele sînt cu dîrzenie și unilateral șovine și dincolo de interesele lor specifice, nu le interesează forme și aranjamente umane mai avansate. În cercul cetățenilor de minoritate slovacă am descoperit un fel de tendință instinctivă de împrietenire și, dincolo de specificul lor, am reușit să intonez în ei strune umane departe răsunătoare. Preotul român, învățătorul român, gospodarul român însă e bănuitor, închis, misterios și surd față de sincera noastră concepție cu privire la popoarele și cultura din bazinul dunărean. Oare tinerețea națiunii române constituie motivul acestei rețineri? O epidemie șovină vremelnică a molipsit azi pe toată lumea? Deocamdată e greu de a da răspuns la această întrebare, mărgininu-ne doar la înregistrarea faptelor.

România din Ungaria este susținută prin organizația sa bisericească. Bisericele lor aparțin celor trei protopopii din Giula, Chitighaz și Micherechi. Îndrumarea spirituală o primesc și azi din partea episcopiei din Arad. Manualele le primesc din România, autoritățile Ungare, în general, manifestă atitudine foarte liberală față de ei. Între țărănimea maghiară și română nu sînt contradicții, ei frecventează același cerc de întrunire, alternativ vorbesc în cele două limbi. Dacă se ivesc discuții și certuri, acestea de obicei se desfășoară în lăuntru celor două naționalități, și foarte rar se întîmplă conflicte între țărani români și maghiari.

Intellectualitatea română e foarte cuminte și instinctele ei politice sînt exemplare. Sînt fețe orientale acestea și în dosul negricioaselor măști nepăsătoare pîlpîie fierbințeli ascunse. Dar masca rece și-o păstrează, smalțul nu se desprinde de pe ea. Preotul declară că românii nici nu pot fi alții decît guvernamentali. „Fiindcă numai din partea guvernului putem spera ceva” – adaogă cu un zîmbet subtil. Românii mai înstăriți totdeauna votează pe candidatul guvernamental și, prin aceasta, își manifestă fidelitatea față de statul maghiar. Acestea sînt urmările puterii politice susținute artificial. Rolul statului se confundă, în suflete și în viața publică, ca rolul partidului atotputernic, respectiv cu cel al păturii sociale din dosul partidului și cu cel al potențaților politici. Preotul român și-a adîncit privirea în structura noastră socială, a descoperit legea dominantă și a dedus concluziile firești pentru sine și pentru poporul său. Unul din conducătorii românilor, în era română, a fost notar. Mai tîrziu a fost destituit, ceea ce nu l-a supărat prea mult, fiindcă i-a reușit ca moșia de 50 iugăre a tatălui său să o mărească la 200 de iugăre, printr-o sporire ciudată a averii. Și azi e un influent al satului și persoana conducătoare a parti-

dului guvernamental. Din nou ajungem la raportul tragic al partidului și statului...

Reacțiunea politică favorizează șovinismul și viața rezervată a naționalităților. În fine, cauza miilor de necazuri și morburii izvorește dintr-un singur „sîn al mamei“ în lumea aceasta ungurească.

★

Această carte a lui Fėja a fost confiscată după apariție și pusă la index, iar el condamnat pentru cele scrise. Eu aveam cam 14 ani, cînd în familie am auzit pentru primadată despre reflexiile făcute cu privire la conținutul cărții cu titlu atît de ciudat: Colțul furtunii, presimțind însă că furtuna în acest caz înseamnă mai repede un fel de frămîntare, agitație socială, decît vifor sau viscol adevărat. Am înțeles că autorităților nu le-au convenit constatările lui Fėja cu privire la sărăcia și greutățile de trai ale muncitorilor agrari, de care autorul s-a ocupat pe larg în sociografia sa, dar nici motivarea acestor împrejurări.

Se poate că pentru un străin au însemnat pe atunci ceva izbitor culorile caselor din sat. Dar noi am fost obișnuiți că pereții caselor, mai ales spre stradă, în bună parte erau vopsiți în albastru, ceea ce la noi se spune: alboiet, și înseamnă albastru închis, adică bleumarin. Albastrul deschis la noi era: vînat.

Pe atunci n-am știut, doar am simțit că această culoare este un simbol al românismului. Mi s-a întîmplat un caz ciudat pe această temă. Pe atunci eram elev la școala civică din Aletea, și la ora de lucru manual tema ne-a fost cioplirea unui băț, cu motive pe placul nostru. La sfîrșitul orei profesorul ne-a îndrumat să-l ducem acasă lucrul făcut și pe ora viitoare să-l prezentăm vopsit. Timp de o săptămînă am fost în dilemă, ce culoare să-i dau. Inexplicabil, în sinea mea am refuzat verdele, roșul, galbenul, negrul, albul și... bine-nțeleș am decis pentru albastru, dar nu fără strîngere de inimă.

Și înaintea următoarei ore de lucru manual, ne-am pregătit pe bancă bățurile colorate. Și atunci mi s-a întîmplat că cel mai bun prieten din clasă, cu ochii scînteietori de ură și cu o voce țipătoare, foarte muștrător mi-a zis: am știut, am fost convins că vei alege albastru! Nu a spus mai mult. Nici eu nu i-am răspuns. Am tăcut. Prin gînd, în sinea mea, mi-a trecut doar atît: te scandalizezi fiindcă sînt român, dacă n-aș fi român poate nici nu ai fi observat că am colorat bățul în albastru. Apoi am continuat acest monolog mut, tot în sinea mea: ești un renegat, fiindcă nici tu nu ești ungur de origine (anterior avea nume slovac, pe care familia lui l-a ungurezat nu cu mult mai înainte), de

ce faci caz din aceasta! La urma urmei, am rămas prieteni și pe mai departe, dar această prietenie nu a mai fost atât de senină ca înainte.

Deci, culorile caselor din Chitighaz poate au fost stridente pentru Féja, dar nu au fost făcute dintr-o dorință rudimentară și copilărească de senzație, ci pentru cele motivate mai sus.

Românii din Chitighaz lipsiți de pământ, de condiții sigure de trai, sau o bună parte a acestora, bineînțeles că au luat drumul spre Ardeal, chiar și din motive naționale.

Iar în ceea ce privește șovinismul românilor din Chitighaz și indiferența lor față de forme umane mai avansate, cred că Féja exagerează și denaturează realitatea. Or fi fost ei poate puțin naționaliști la rîndul lor, sărmanii, constrînși și determinați de împrejurări, ca multe alte grupări etnice de pe aceste meleaguri. Dar, cred că n-au fost șovini, după cum n-au fost și nu sînt nici azi indiferenți față de un umanism mai înaintat, deoarece nu au fost și nu sînt nici azi mai inferiori decît alții.

Dacă preotul, învățătorul și gospodarul român din Chitighaz se pare a fi bănuitor și închis – după cum afirmă Féja – poate au avut ei toate motivele să fie așa. Cu atât mai mult, fiindcă și autorul Féja constată despre intelectualitatea română că e foarte cuminte și are exemplare instincte politice.

Iar în ceea ce privește măștile reci și nepăsătoare de pe fețele negricioase ale românilor chitighăzeni, pe care le păstrează și de pe care smălțul nu se desprinde – din nou constat că Féja exagerează și trădează că n-a încercat să se apropie de sufletul și psihicul acestor oameni, care s-ar fi deschis în fața altor suflete deschise și sincere.

Și dacă în dosul acestor măști (caracterizate mai sus) pîlpîie fierbințeli ascunse, aceasta nu înseamnă nicidecum că românii din Chitighaz au intenții rele sau sălbatice, că sînt barbari, ci pur și simplu poate să însemne temperamentul lor, diferit de al altora. Poate și acest temperament este un produs al vieții, determinat de împrejurări.

Dealtfel, Féja se exprimă măgulitor despre preotul român din sat, care a sondat efectiv structura socială a ungarimii, descoperind legea dominantă și trăgînd concluziile potrivite pentru români. Asta-i chestie de inteligență, de cumpătare logică și trează, și nicidecum de șovinism, de indiferență, de mască rece, și ce să mai spun?!

Autorul Féja are dreptate și cu privire la organizația bisericească care asigură menținerea, susținerea românimii din Ungaria. După cel de-al II-lea

război mondial, în condițiile socialismului existent, cînd biserica ortodoxă nu a mai putut fi în stare să mențină credința și limba românilor din Ungaria, s-a accelerat asimilația, pierderea conștiinței etnice și a identității de naționalitate. Fiindcă, între cele două războaie, învățămîntul românesc din Chitighaz n-a existat, astfel nici nu a primit manuale din România. Tatăl meu, născut în anul 1901, încă a urmat școală română în sat, bineînțeles școală confesională ortodoxă, terminînd 6 clase primare prin anii 1913–14. Dar eu, ca ceilalți români din sat, am făcut școală maghiară între anii 1930–1935, fiindcă nu a fost școală românească în sat. Abia într-un an școlar am avut ocazia să particip, săptămînal o dată, la o oră de limba română, ținută de soția unui preot ortodox. În cadrul acestor ocupații, rare și scurte, după dictare am încercat să ne însușim fărîme din limba literară română. Manuale românești nu am avut, eu nici nu am văzut. Deși proporția românilor din sat a fost de 80 la sută.

Trebuie să-i dau dreptate autorului și în privința conviețuirii pașnice a țărănilor unguri și români din sat. Asta-i adevărat, de așa ceva îmi amintesc și eu. Atunci cum stăm cu firea bănuitoare, rezervată, închisă a românilor, cu masca rece, de pe care nu se desprinde smalțul?!

Majoritatea ungarilor băștinași din sat și-a însușit, la nivel de conversație, limba română locală și s-a folosit de ea, ori de cîte ori a fost nevoie.

ANA BORBÉLY

INSCRIPȚIILE FUNERARE ROMÂNEȘTI DIN CIMITIRELE ORTODOXE DIN CHITIGHAZ

În comuna Chitighaz se găsesc două morminte (cimitire) ortodoxe românești. Odinioară satul era împărțit în două părți în privința mormintelor. Cimitirul cel mic se află la marginea de răsărit a satului, spre comuna Aletea. Groapa săpată aici adeseori ajungea pînă la apa subterană. Din cauza aceasta cimitirul a devenit părăsit și, după un timp, din păcate, năpădit de buruieni și de puieți de pomi. În zilele noastre chitighăzenii decedați sînt înmormîntați în cimitirul cel mare, așezat la marginea apuseană a satului, spre orașul Békéscsaba. În cimitirul acesta sînt mai numeroase monumente funerare (cruci dă r'atră' sau 'dă beton'), ridicate în amintirea acelor care zac pentru veci aici.

Inscripțiile pietrelor funerare sînt gravate pe fața de către mormînt, adică pe partea dinspre răsărit. La vreo zece cruci, mai ales la acele care au fost ridicate pe la începutul secolului nostru, textul se așează pe dosul monumentelor, adică pe fața de către apus, între aceste cruci găsim și aceea a lui Vasiliu Beleş, parohul mult iubit și cinstit de către credincioșii satului de pe vremuri.

Inscripțiile sînt introduse, în general, cu propozițiile 'Aici se odihnește', 'Aici se odihnesc', sau regional 'Aici să odihnește', 'Aici să odihnesc'. Aproape la toate crucile ridicate în ultimii ani figurează varianta fără semnul reflexivului: 'Aici odihnește' sau 'Aici odihnesc'. La cîteva inscripții aceste cuvinte sînt completate astfel: (Aici odihnește) 'în Domnul' ori 'răposați în Domnul'. Cuvintele 'Aici zace', care sînt obișnuite pe monumentele funerare la românii din trecut (v. BURUDA, T. 1882, 41) le găsim numai pe crucea fostului paroh ortodox Gheorghiu Chirilescu, astfel 'Aici zacu osemintele'. În completarea acestora ținem să semnalăm că inscripțiile se încep, uneori, cu numele răposatului sau al răposatei, adică fără cuvintele pomenite mai sus.

În cazul denominației pentru bărbați nu se ivesc multe dificultăți. Numele de familie al decedatului este precedat, în general, de numele de botez, ca 'Petru Cioban', și invers numai rar 'Dragoș Gheorghe'. Denominația femeilor căsătorite este cu mult mai variată. Cea mai răspândită formulă este următoarea. Numele de familie al soțului este precedat de prenumele răposatei la care se alătură cuvîntul „născută” (sau abrevierile ,n, ,nă, ,năs, ,născ,) și numele de familie de fată ('Maria Nicula născ. Ciumpila'). La mai puține pietre găsim formula de denominație pentru femeile căsătorite: 'prenume' urmat de ,numele de familie de fată' introdus de cuvintele „și soția” sau „cu soția”. Pe locul întîi figurează rareori numele soției. În cazul între numele soției și al bărbatului sînt gravate cuvintele cu soțul ei” ('Floarea Peiac cu soțul ei Ioan Ciumpila'). Bine-nțeles aceste formule se arată pe crucile funerare comune pentru bărbat și soție. Merită să precizăm că odinioară pentru fiecare răposat s-a ridicat cruce separată. De cîteva decenii însă soții au monument comun ('Gheorghe Vlaj și soția Floarea Băețan'). Apare sporadic formula de denominația pentru femei „soția lui” urmat de „numele bărbatului” și „numele soției de fată” („soția lui Petru Stejan Nușca Olar”). Pe cîteva pietre numele soției este precedat de cuvintele „văduva” (sau „văd”), „văduva rămasă de” (Mihai Cioban), „văduva lui” (Petru Sabău). În sat, la fel ca și în celelalte sate românești din Ungaria, se pot distinge două sisteme de denominație personală. Un sistem oficial, reprezentat de actele oficiale, și un sistem popular, care este folosit în afară de viața oficială (v. BOGZA IRIMIE, R. 1979). Dintre aceste două sisteme de denominație, cum am văzut pînă aici, formula oficială este gravată pe monumente. La cîteva monumente ridicate în ultimii ani însă se poate descifra sub numele oficial al răposatului și supranumele familiei: „Bulbuc”, „Jendărița”, „Simon” (corect Șimon) și „Vărșendanu”. Ar fi bine dacă în viitor tendința aceasta s-ar răspîndi cît mai mult.

După numele decedatului se așează data nașterii și a morții. Pe monumentele ridicate în trecut aceste date sînt prolixе. Adică înaintea datei nașterii s-au scris cuvintele „născut în anul” sau „născut” cu abrevierile „n” „nă” „născ” („născut în anul 1879”). Iar data morții a fost precedată de cuvintele, „răposat în anul”, sau, mai rar, „răposat în domnul” cu abrevierile „r”, „ră”, „răp” sau „mort la”, „mort în” și „decedat la”, completate cu data concretă. Pe inscripția monumentelor ridicate în prima parte a secolului nostru se arată uneori nu numai anul nașterii și al răposării, ci chiar și luna și ziua, și uneori și data înmormîntării. Data nașterii nu se pune uneori, numai data morții, care este

urmată de cuvintele „în etate de”, „au trăit”, „în vîrsta de”, urmate de anii răposatului („în etate de 70 de ani”). Inscripțiile de pe crucile construite în ultimele decenii nu conțin decît anul nașterii și al răposării (1922–1969).

Textele pietrelor funerare sînt terminate în general cu următoarele propoziții. „Fie-i țărîna ușoară”, „Fie-le țărîna ușoară”, „Odihniți în pace”! „Odihnească în pace!”. Se pot citi cu mai mică frecvență următoarele propoziții: „Dormiți în pace!”, „Adormiți în liniștea de veci!”, „Așteptăm învierea morților și viața de veci!”, „În veci nu veți fi uitați!”.

Unele inscripții funerare, pe lîngă numele și data nașterii și a morții, conțin și alte informații. Aceste se pot grupa pe patru teme: „ocupația”, „cauza morții”, „de cine a fost ridicată crucea” și „cîți ani a trăit în căsătorie sau în văduvie”. Dintre ocupații s-au pus ca „paroh ort. rom”, „protopop ort. român”, „protonotar”, „protonotar comunal”, „protonotar comunal penzional”, „jude comunal”, „soldaș” (sifonar) și „soția parohului”. Moartea eroică este singura cauză de moarte pomenită pe cruci. Aceste inscripții se pot grupa în două părți. În primul grup amintim inscripțiile care nu mai pomenesc numele decedatului (fiu, soț, tată, frate), înmormîntat undeva pe front, în pămînt străin. „Răposat în Rusie de amintirea lui”, „În amintirea tatălui lor răposat pe front”, „În amintirea fiului mort pe front 1918–1945”. Și în al doilea grup amintim pietrele funerare ale soldaților căzuți în război și înmormîntați în aceste cimitire. Textul acestor pietre este scris în limba maghiară. Și conține numai numele și data nașterii și răposării. Pe cîteva cruci se arată și numele acelora (soț, soție, copil, părinte, nepot) care au ridicat monumentul în amintirea răposatului lor apropiat. „Ridicată de îndureratul soț Pavel Maior”, „Ridicată de mamă-sa dulce Floarea Borbil”, „Ridicată de fica lor Maria și soțul său Ioan”, „Au ridicat-o sora ei Elena și nepotul Alexandru”, „Ridicată de nepotul Gheorghe Ciumpilă”. Numai sporadic este fixat pe cruci timpul petrecut în căsătorie sau timpul văduviei. „A trăit cu soție F. S. 11 luni”, „Au fost va (văduvă) 20 de ani”.

Este de știut că inscripția funerară este una dintre puținele posibilități de ale noastre, unde noi românii din Ungaria ne putem scrie numele în limba noastră maternă. Pentru aceasta este foarte trist că pînă ce în cimitirul vechi numai cîteva texte sînt scrise în limba maghiară, în cimitirul cel mare o treime dintre crucile construite „în ultimii zece ani” figurează text scris în limba maghiară. Ar fi bine dacă în viitor proprietarii cimitirului ar fi atenți la acest lucru.

În urmare vom lua în discuție și cîteva greșeli ortografice evitabile, care au

O cruce separată din cimitirul vechi.

Monument comun pentru soți din cimitirul cel mare.

fost culese din ambele cimitire. Este cea mai generală greșeală amestecarea literelor, ortografiei limbii române cu ale limbii maghiare. Iată câteva dintre ele. Nume de familie: „Avrămuc”, „Avrămut”, „Avramuț” (corect Avrămuț), „Otlacan”, „Otlakan”, „Otlăkan”, „Ottlăcan” (corect Otlăcan), „Csoban” (corect Cioban), „Iepore” (corect Iepure), „Sucan” (corect Sucian). Nume de botez: „Flarea”, „Floaria”, „Florea”, „Florika” (corect Floarea, Florica), „Georgiu”, „Georgie”, „Georghe”, „Ghiorghe” (corect Gheorghe, George), „Joan” (corect Ioan), „Stefan”, „Stefăn” (corect Ștefan). Nu mai atingem greșeala de acord. În puține texte s-a pus pentru bărbat forma „răposată” și pentru femeie formele „născut” și „răposat”.

Epitafuri, adică mici bucate în versuri gravate pe piatră în limba română n-am găsit, de altfel și în limba maghiară numai unul, scris către părinți români.

În cimitirele ortodoxe ale satului Chitighaz se odihnesc mulți oameni onorabili, țărani, dascăli, funcționari, meseriași. Aș pomeni dintre ei numai pe unul. În mormintul cel mare zac osemintele parohului Michail Ardelean (părintele preotului-scriitor Iosif Ioan Ardelean), al cărui mormânt, din nefericire, este năpădit de buruieni.

GHEORGHE PETRUȘAN

EMINESCU ȘI ROMÂNII DIN UNGARIA

Poezia lui Mihai Eminescu (1850–1889) a constituit întotdeauna, indiferent de constelația politică, o coeziune solidă a românilor de pretutindeni. Împrăștiați pe toate continentele lumii și dezbinați în privința vederilor lor politice, ei se adună cu smerenie și, totodată, cu mândrie în jurul poeziei lui, ca în jurul unei vetre primitoare sau a unui reazem solid pentru toți cei care, rupti din corpul poporului din care făcuseră parte, sînt nevoiți să facă eforturi mai mici sau mai mari pentru a-și păstra identitatea de român.

La rîndul lor, românii din Ungaria au toate motivele să se închine, cu prilejul acestei importante aniversări, poetului național român. Viața și opera sa se leagă cu multe fire de civilizația românilor din Ardeal și Ungaria. Chiar și debutul literar al poetului se leagă de aceste meleaguri. Luceafărul poeziei românești își publică primele creații lirice și publicistice în reviste române din Pesta, în revista lui Iosif Vulcan *Familia*, în *Albina* și *Federațiunea*, devenind un poet cunoscut pentru întâia dată în rîndul intelectualilor români de dincoace de Carpați. Între anii 1866 și 1870 Eminescu publică poezii și articole politice numai în revistele de mai sus.

Un rol hotărîtor a avut în viața lui Eminescu cărturarul bihorean Iosif Vulcan, care, prin renumita sa revistă *Familia* (între 1865–1880 apare la Budapesta, între 1880–1906 la Oradea) și alte jurnale redactate de el, s-a dovedit a fi un adevărat „părinte“ al poetului și unul din cei mai devotați propagatori ai poeziei sale printre românii din Ungaria. Iată de ce ne oprim la legăturile poetului moldovean cu Iosif Vulcan și revista *Familia*, prin care intrase în literatura română. Ele constituie un fel de simbol al multiplelor relații pe care marele poet le-a avut cu semenii săi din părțile transilvănene și „ungurene“.

Probabil, în biblioteca liceului din Cernăuți, adăpostită în casa profesorului Aron Pumnul, a găsit Eminescu revista *Familia*, care, fiind o foaie familială, a trezit interesul tînărului poet. Și ca lectură putea să fie interesantă pentru el, fiindcă *Familia* a fost un adevărat magazin literar. Orientarea tînărului poet spre publicația budapestană se datorește și profesorului Aron Pumnul. Venind la Cernăuți de la Blaj, în urma evenimentelor din 1848, A. Pumnul a dat primele cunoștințe lui Eminescu despre istoria și cultura românilor din Transilvania. Oricum, elevului Mihail Eminovici îi place revista, deoarece în luna februarie a anului 1866 trimite lui Iosif Vulcan, printre altele, poezia *De-aș avea*, cu rugămintea de a fi publicată. Surprins de talentul deosebit al tînărului autor, redactorul *Familiei* o publică însoțită de o notă redacțională: „Cu bucurie coloanele foii noastre acestui june numai de 16 ani, care cu primele sale încercări poetice trimise nouă, ne-a surprins plăcut“.¹

Astfel, printre atîtea alte merite, Iosif Vulcan îl mai are și pe acela de a fi introdus în istoria literaturii pe cel mai mare poet al românilor, de a fi netezit calea primilor pași ai „lucefărului poeziei românești“. Vulcan mai este apoi și „nașul“ marelui poet: semnătura debutantului o schimbă din Eminovici în Eminescu. Poetul adoptă noua formă a numelui, căci toate scrierile sale publicate din acest moment sînt semnate în felul acesta.

În primul an al colaborării sale la *Familia*, Eminescu mai publică în revista lui Vulcan poeziile *O călărire în zori*, *Din străinătate*, *La Bucovina*, *Speranța*, *Misterele nopții*, și nuvela suedeză *Lanțul de aur* de Onkel Adam. Colaborarea intensă a lui Eminescu din acest an la revista din Budapesta se datorește, în mare parte, muncii de stimulare a lui Vulcan. Eminescu, de pe acum, începe să devină un poet tot mai cunoscut.

În anul 1867, Eminescu publică mai puțin în revista lui Vulcan, în total două poezii, *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie* și *La Heliade*.

Anul următor, 1868, aduce un mare eveniment în viața lui Iosif Vulcan: înțîlnirea personală cu Eminescu, moment prilejuit de sosirea în Transilvania a trupei lui Mihai Pascaly, la care tînărul său colaborator era sulfleur. Reprezentația de la Arad este așteptată cu mare interes și bucurie de către Iosif Vulcan. În revista *Familia* scrie un articol elogios și publică portretul lui Pascaly², accentuînd importanța teatrului în viața culturală a unui popor. Mînat de dorința și curiozitatea de a cunoaște pe Eminescu, Iosif Vulcan asistă la reprezentația din Arad, din seara zilei de 18 august. Această reprezentație îi împărtășește și o altă surpriză lui Vulcan: în continuarea spectacolului, doamna

Matilda Pascaly recită poezia *Copilă română*. Succesul este mare, autorul poeziei, Iosif Vulcan, e chemat pe scenă, primind ovațiile publicului, mai are și plăcerea de a-l vedea „din culise pe Eminescu“. La Arad are ocazia să vorbească cu tânărul poet și primește de la el, pentru publicare, poezia *La o artistă*, care apare în prima pagină a revistei din vara anului acesta, urmată apoi de *Amorul unei marmure*, poezii inspirate de o actriță din trupa teatrală.

În toamna anului, prin septembrie, Eminescu se reîntoarce în țară, de unde trimite lui Vulcan două poezii: *Junii corupți* și *Amicului F(ilimon) I(lie)*; ambele apar în anul 1869. La sfârșitul anului acesta Eminescu pleacă la Viena, unde își începe studiile. În drum spre capitala Austriei nu scapă ocazia să-l vadă, la Budapesta, pe Iosif Vulcan.

Tot în anul 1869, Iosif Vulcan lansează un apel către românii din imperiul austro-ungar, cu titlul *Să fondăm un teatru național*,³ în care își expune concepția despre însemnătatea teatrului în educarea poporului, în cultivarea și răspîndirea limbii naționale și propune să se înființeze un teatru român în Ardeal, care să fie înzestrat cu actori talentați și piese naționale. Inițiativa lui Iosif Vulcan a avut un mare răsunet în rîndurile intelectualității române din Transilvania. *Familia* va deveni centrul de dezbateră a acestei probleme, iar Vulcan conducătorul mișcării generale ce a pornit pentru înfăptuirea operei concepute.

Eminescu e printre primii care salută ideea lui Vulcan, venind în ajutorul acțiunii întreprinse de intelectualitatea ardeleană. În ianuarie 1870, de la Viena, trimite un articol pentru *Familia, Repertoriul nostru teatral*,⁴ în care își expune părerea în legătură cu dezvoltarea teatrului românesc din Transilvania, formulînd cîteva idei prețioase cu privire la repertoriul teatral al românilor din Monarhie și pregătirea profesională a actorilor. Cît privește prima chestiune, Eminescu atrage atenția asupra unor capcane care ar trebui să fie ocolite de națiunea care se găsește în pragul înființării unui teatru național. Gustul poporului român fiind „încă vergin, și necorupt de veninul farselor și a operelor franceze și nemțești“, poetul propune „să ne folosim de imprecizarea asta așa de favorabilă într-un timp, în care atmosfera Europei întregi e infectată de corupțiune și de frivolitate, ca tocmai într-un asemenea timp noi să dedăm publicul nostru, folosindu-ne de neexperiența lui, cu creațiunile geniilor poetice, cu simțiminte mari, nobile, frumoase, cu idei sănătoase și morale“. Din păcate, Eminescu își însușește în unele privințe opinia aristocratică a „inițiaților“ după care publicul nu ar înțelege astfel de „creațiuni ale

geniilor poetice“. Lipsită de orice teme este presupunerea poetului că, „direcția... nobilă a scenii inaugurate în România cu succes de dl. Pascali prin piese de Scribe și Sardou... pentru românii din Austria (românii din cadrul Monarhiei austro-ungare – n. n.) va rămîne timp mai îndelungat poate neînțeleasă“. Mai ales argumentația este falsă: „piesele acelea sînt expunerea unor obiceiuri și a unei vieți publice, foarte dezvoltate, pe care la românii din Austria în genere mai nu le găsești“.

În conformitate cu spiritul epocii, Eminescu pledează pentru un repertoriu care să aibă un caracter național, care să prezinte „pe popor în luptele sale, în simțirea sa, pe popor în puterea sa demonică și uriașă, în înțelepciunea sa, în sufletul lui cel profund“. El cere autorilor să „scrie solid și sănătos fără jignirea moralei și a cuviinței“. Concluzia la care ajunge este aceasta: „un repertoriu național român, care nu numai să placă, ci să și folosească, ba înainte de toate să folosească“.

Fără actori bine pregătiți nu se poate crea un teatru național. De aceea, poetul se adresează națiunii române să asigure „stipendii pentru actori și actrițe“.

Cu acest articol se termină prima perioadă de colaborare a lui Eminescu la revista *Familia*, îndreptîndu-și atenția spre revista junimiștilor, *Convorbiri literare*, și n-are să mai publice în gazeta lui Vulcan pînă în anul 1883. Îndepărtarea lui Eminescu de *Familia* este o consecință a relațiilor încordate dintre junimiști și colaboratorii revistei pestane, dintre cele două direcții culturale și literare în etapa 1868–1880. Eminescu și scriitorii de la *Convorbiri literare* au fost promotorii direcției juministe în Ardeal, urmărind discreditarea orientării revistei lui Vulcan. Odată cu îmbunătățirea relațiilor dintre cele două tabere, Eminescu revine, la inițiativa lui Vulcan, la vechea sa vatră atît de primitoare odinioară.

În 1883, pe cînd era la București, Iosif Vulcan, în salonul lui Titu Maiorescu, cu care era deja în bună prietenie, întîlnește pe poetul „rătăcit“. În primăvara aceluia an – mărturisește I. Vulcan – petrecînd în București la sesiunea generală a Academiei Române, am avut plăcerea să asist la o serată literară la d-l T. Maiorescu. În aceea neuitatul nostru Eminescu a citit șapte din cele mai noi poezii ale sale, care au electrizat pe toți și au fost întîmpinate cu aplauze entuziaste. D-l Maiorescu, afabil și gentil ca întotdeauna, a rugat pe ilustrul poet să dea poeziile acelea Familiei. Eminescu a consimțit cu plăcere, căci astfel veni la vechea vatră și poeziile apărură pentru prima oară în *Familia* din 1883 și 1884“. Poeziile sînt următoarele: *S-a dus amorul*, *Cînd amintirea* (*Cînd*

amintirile), *De-acuma (Adio)*, *Ce e amorul? Pe lângă plopii fără soț*, *Și dacă, Din noaptea*.

Reîntorcându-se la Oradea, Vulcan îi trimite onorariu pentru poeziile apărute în *Familia*, la care Eminescu îi scrie o scrisoare, care, după cum mărturisește destinatarul ei, „ea este cea mai scumpă reliquie literară a mea din lunga carieră ce am parcurs”.⁵

Scrisoarea lui Eminescu, adresată către Vulcan, este următoarea:

„Mult stimate domnule și amice,

Mulțumesc pentru onorariul trimis – cel întâi pentru lucrări literare pe care l-am primit vre-odată-n viață. În România domnește demagogia și în politică și în literatură; precum omul onest rămîne aici necunoscut în viața publică, astfel talentul adevărat e înecat de buruiana rea a mediocrităților, a acelei școli care crede a putea înlocui talentul prin impertinență și prin admirație reciprocă.

Iartă-mi, stimate amice, acest ton polemic, dar te asigur că a fost pentru mine o rară mîngîiere de-a mă vedea renumerat dintr-un colț atît de depărtat al românimii, din Oradea-Mare, – cînd în țara mea proprie nu voi ajunge nicîcînd să însemnez ceva, excepție făcînd cercul restrîns al cîtorva amici. Ș-apoi să nu fi pesimist?

Grecii noștri au o ură atît de înrădăcinată și de instinctivă în contra a tot ce e românesc, încît chiar studiul regulat al limbei și istoriei noastre nu se va face aci, decît după ce acești oameni vor dispărea prin degenerare și stingere fizică – ceea ce sperăm de la Dumnezeu că se va întîmpla îndestul de curînd.

În mediul străin în care trăim, cu imigrarea greco-bulgară care încă la 1857 avea școli grecești în București și care azi încă pronunță limba noastră peltic, nu e cu puțință nici politică națională, nici literatură națională. Peste acestea se mai adaugă, că cei mai mulți din acești indivizi își petrec tinerețele la Paris, de unde ne vin cu totul stricați, îmbibați cu idei străine de cosmopolitism, șarlantani desăvîrșiți, căutînd a trăi fără muncă din spinarea poporului nostru. Necunoscători de țară, de popor, de datini – ei văd în maimuțarea ipercivilizațiunii franceze idealul poporului românesc.

Putea-se-va să-i facem, prin muncă și stăruință, să-și vie în fire, să devie oameni folositori sie și românimii...”

(Urmarea lipsește)

Iosif Vulcan și revista *Familia* nu l-au părăsit niciodată pe Eminescu, nici atunci când, după 1883, urmează o perioadă dureasă în viața poetului. Tot timpul a publicat informații deosebite despre soarta poetului tot mai îngrijorătoare. În 1885, când Eminescu e nevoit să meargă dintr-un spital într-altul, Iosif Vulcan, prin paginile revistei sale, popularizează numele și creația artistică a marelui poet. Numărul 2 din anul acesta al *Familiei* e dedicat aproape în întregime vieții și operei lui Eminescu. În prima pagină publică portretul poetului, iar în pagina următoare urmează articolul lui Vulcan cu titlul *Mihail Eminescu*, în care își reamintește de primele poezii pe care le-a primit de la Eminescu, însoțite de câteva rînduri timide, caracteristice pentru fiecare poet începător, semnate *Eminovici*: „Farmecul gingaș al poeziilor, considerînd etatea tînără a autorului, ne indica un talent adevărat, care avea un viitor frumos în literatura română. De aceea publicarăm cu plăcere acele inspirații juvenile; prima apărură în nr. 6 al *Familiei* din anul acela (1866). Redactorul, însă, își permise o mică schimbare. Numele *Eminovici* nu-i suna bine, căci avea o terminație slavă; romaniză dar numele, modificînd terminația și astfel poeziile acelea apărură în foaia noastră sub numele *Eminescu*. Autorul n-a protestat, ba a adoptat însuși acest nume și semna apoi așa toate poeziile și scrierile sale în viitor. Astfel fu introdus numele Eminescu în literatura noastră; scriitorul acestor șire i-a fost nașul.

De atunci a trecut un timp îndelungat. În intervalul acesta, speranțele noastre care ne îndemnară să publicăm primele acorduri ale lirei tînărului începător se realizează. Eminescu s-a înălțat din ce în ce mai sus pe calea Parnasului român și astăzi putem să constatăm că dînsul este o decorare a beletristicii noastre.

Cu bucurie vedem aceasta, căci *Familia* a fost cuibul de unde a ieșit acest talent mare, noi l-am prezentat pentru prima oară publicului; cu cea mai mare plăcere venim să-i aducem tributul stimei, punînd în fruntea acestui număr portretul său...

Activitatea literară a lui Eminescu se reprezintă prin poeziile sale publicate în *Convorbiri literare* și în *Familia*. La noi a început, dîncolo s-a înălțat la zenitul renumelui său și iarăși la noi a publicat cele din urmă poezii ce a scris, șapte adevărate mărgăritare ale lirei române, în *Familia* din 1883 și 1884“. De altfel, din momentul revenirii lui Eminescu la *Familia*, revista lui Vulcan îi urmărește cu un viu interes destinul, mai ales din iunie 1883, cînd este atacat pentru înfîia dată de nemiloasa boală.

Prima știre despre boala lui Eminescu apare în 1883, nr. 29, p. 354–355. În nr. 49, p. 588, al aceluiași an, sub titlul *Sărmanul Eminescu!*, redacția *Familiei* își exprimă regretul că „dorința de a-l vedea cât mai curînd vindecat... nu s-a realizat... El nu mai cîntă, căci lira i-a căzut din mîină. Deci astăzi orice rămășiță literară a nefericitului poet are o valoare și mai mare“. Cînd, la începutul anului 1884, Eminescu își revine întrucîtva, în *Familia* apar rînduri pline de speranță: „Cu bucurie tragem atențiune cititorilor noștri asupra știrii fericite împărtășită de foiletonistul nostru din București în cronica sa de acuma, despre însănătoșarea deplină a poetului nostru Eminescu. Felicităm literatura națională și trimitem simpaticului poet salutările noastre călduroase“ p. 317.

Este ultima știre cu privire la boala lui Eminescu publicată în *Familia* care însuflă încredere. Informațiile ce apar după această dată sînt tot mai îngrijorătoare.

Iar cînd, după atîta suferință, Mihai Eminescu se stinge din viață, într-un spital, *Familia* lui Iosif Vulcan îmbracă doliu. Numărul 26 din 7 iulie 1889 este consacrat în întregime memoriei lui Eminescu. În prima pagină apare iarăși portretul din numărul mai sus amintit, într-un chenar negru. Vulcan publică cu ocazia aceasta toate poeziile lui Eminescu care au apărut deja în primii ani de corespondență, urmate de un *Epilog la primele poezii ale lui Eminescu*, în care redactorul *Familiei* accentuează că „trebuie să avem o ediție completă a scrierilor lui Eminescu“ și că „ar face mare serviciu literaturii acela care ar veni cu o lucrare cât de voluminoasă, în care să studieze pe Eminescu din fir în păr, arătînd și explicînd toate frumusețile lui relevîndu-le drept modeluri ca fond și formă, ca idei și compoziție, ca tărie și gingășie, ca armonie și plasticitate“.

Rubrica cea mai impresionantă, *Salon*, anunță în cuvinte simple, dar cu atît mai zguduitoare moartea lui Eminescu: „Eminescu a murit! Națiunea mea îmbracă doliu!... Literatura noastră, jelește!... Poezia română, plînge! Vi s-a dărîmat o columnă, vi s-a stins un luceafăr, vi s-a răpit o podoabă. Genialul poet Mihail Eminescu a încetat din viață.“

Nu ne-a venit neașteptată știrea aceasta, căci de timp îndelungat cu palpitările inimei petreceam agonia poetului și cu răsuflarea oprită cetim orice informațiune despre boala-i incurabilă; cu toate acestea acuma, după ce catastrofa cumplită a izbucnit, cînd vedem că ceea ce a fost inevitabil a urmat, un fior ne cuprinde și-o jale adîncă ne stoarce lacrimi din ochi...

A avut și el soarta celor mai mulți poeți mari. A făcut gloria națiunii sale,

dar a fost și a rămas sărac, a trăit luptându-se cu lipse materiale și a murit în mizerie...

Geniul lui nemuritor s-a stins într-un spital, într-o cameră obscură, părăsit de toți, fără să vie cineva a-i da cele din urmă mângăieri în starea-i nenorocită, fără să aibă un prieten care să-i ție lumina, când marele său spirit avea să părăsească corpul-lut, fără să se găsească o mână care să-i închidă pleoapele amorțite pentru totdeauna...“

La sfârșitul necrologului *Eminescu a murit!* găsim informații interesante și detaliate despre boala și ultimele zile ale vieții, despre împrejurările în care a murit, despre autopsia și înmormântarea lui Eminescu. Din aceste relatări, împrumutate din ziarele bucureștene, aflăm că „în mormântarea-i a fost strălucită“, subliniind însă faptul că „nici în numele Academiei, nici al Ateneului, nici al poeziei române nu s-a rostit nici un discurs“. Zelul cu care revista orădeană urmărise destinul marelui poet este motivat astfel: „În doliul general *Familia* încă își are partea sa. Căci, după cum se știe, noi am introdus pe Eminescu în literatură și tot la noi s-a reîntors în culmea gloriei sale, cu 7 din cele de pe urmă și mai admirabile poezii lirice ale sale. Aici i-a fost leagănul și mormântul“.

Știri, relatări, informații referitoare la viața și opera lui Eminescu nu au să lipsească niciodată din paginile *Familiei*. La numai câteva zile după înmormântarea poetului, revista lui Vulcan publică informații despre faptul că „T. Maiorescu a luat inițiativa pentru ca la mormântul lui Eminescu să se ridice un monument“, că se iau măsuri „pentru ridicarea unei statui pe una din piețele din București“, că „la Botoșani, orașul natal al lui Eminescu, s-a constituit un comitet, cu însărcinarea să strângă fonduri necesare pentru ridicarea unui bust marelui poet“, că „din Iași se scrie că mai multe persoane... au luat inițiativa de a bate o medalie comemorativă în amintirea lui Eminescu“ și, în sfârșit, că „în curînd va apărea în București o broșură, conținînd biografia poetului, o analiză a operelor sale, precum și toate cîte s-au scris de el în diferite ziare din țară și din străinătate“. ⁶

În 1899, la 10 ani de la moartea lui Eminescu, redactorul *Familiei* aduce un omagiu frumos memoriei lui Eminescu. Publică și de data aceasta un număr memorial (p. 329). Dacă la moartea poetului, 1889, a publicat primele încercări ale lui Eminescu din anii 1866–1869, acum publică câteva din cele mai frumoase poezii pe care le-a scris între anii 1883–84 și care, atunci, au văzut lumina tiparului în *Familia*. În acest număr, Caragiale, fiind și el colaborator

al *Familiei*, publică o schiță despre momentul în care l-a cunoscut pe Eminescu, demnă de acest număr festiv; se termină cu propoziția următoare: „Generații întregi vor să suie cu pompă dealul care duce la Șerban-vodă, după ce vor fi umplut cu nimicul lor o vreme și o bucată din care să scoți un alt Eminescu nu se va mai găsi poate”.⁷

Din relătarile succinte ale legăturilor lui Eminescu cu Iosif Vulcan se poate conchide cu ușurință rolul important pe care l-a avut revista *Familia* în răspîndirea și popularizarea operei eminesciene nu numai în Transilvania și Ungaria, ci în toate provinciile locuite de români.

NOTE

1. Familia, 1866, nr. 6, p. 68.
2. Ibid., 1868, nr. 26.
3. Ibid., 1869, nr. 29, p. 337-338 și nr. 30, p. 348-351.
4. Ibid., 1870, nr. 3, p. 25-28.
5. Ibid., 1899, nr. 26, p. 303.
6. Memoria lui Eminescu, Familia, 889, nr. 27, p. 320-321.
7. Schița în Nirvana, Familia, 1899, nr. 26, p. 309.

JENŐ FARKAS

CONSIDERAȚII ASUPRA RECEPTĂRII OPEREI LUI EMINESCU

Cele mai mari și susținute, și totodată reușite eforturi de a traduce și a populariza poezia și proza lui Eminescu au fost întreprinse de reprezentanții literaturii maghiare, germane și italiene. Cauzele sînt multiple. În afară de apropierea geografică, există și o puternică influență a cercului din jurul reginei Elisabeta, cunoscută sub numele de Carmen Sylva; iar în cazul italienilor se poate vorbi de o afinitate de limbă și de atmosferă a poeziei populare.

Iată, de exemplu, unul dintre primii exegeți și traducători ai lui Eminescu, profesorul sibian Géza Szócs se exprima, pe bună dreptate, în 1895, în felul următor: „Literatura română este prea puțin cunoscută publicului nostru. De data aceasta doresc să-l prezint pe (Eminescu) unul din poeții cei mai interesați, cei mai moderni și cei mai importanți”¹. În același an, Elie Cristea, viitorul patriarh al României, într-o teză de doctorat, susținută la Budapesta, scria: „În literatura maghiară (Eminescu) este aproape necunoscut.”²

Peste două decenii, într-o lucrare fundamentală, profesorul Carlo Tagliavini își exprima convingerea că Eminescu este: „cel mai mare poet al românilor, a cărui operă este cu totul necunoscută majorității italienilor.”³

Însă, această situație nu s-a schimbat nici după două decenii. În anul 1947, renumitul poet maghiar Zoltán Jékely, unul dintre interpreții de seamă ai operei eminesciene, în prefața la volumul *Eminescu válogatott versei*⁴ accentua și cauzele lipsei interesului față de poeziile lui Eminescu:

„Mihai Eminescu – unul dintre turnurile de observație, aflat la limesul roman, fără de graniță al spiritualității europene, care a lansat semnalele sale de lumină timide către turnurile frățești – a devenit cunoscut, într-o oarecare măsură, doar datorită bunăvoinței unor poeți maghiari din Ardeal. Oamenii

de litere ai epocii respective au omis, în urma unor profunde erori, să ia cunoștință unul de altul. Deși dacă spiritul vremii i-ar fi permis, un poet de talia lui Revitzky, ar fi tradus cu bucurie poeziile lui⁴⁵ (trad. F. J.).

După cum se știe, Eminescu a fost tradus relativ frecvent în limba franceză, și totuși profesorul Georges Barthouil de la Universitatea din Avignon, la o conferință din 1984, organizată la Roma, spunea: „Să începem prin a spune că Eminescu nu este receptat în Franța. Fie vorba de traduceri sau de lucrări de critică, Eminescu rămîne un necunoscut pentru francezi.”⁴⁶

Recent, la Congresul bianual al Romaniștilor Germani, care a avut loc la Aachen, între 25–27 septembrie 1989, profesorul Maxim Marin a pus la îndoială reușita diverselor încercări mai vechi sau mai recente de a traduce poezia lui Eminescu în limba germană.

La centenarul morții poetului, Andor Bajor, scriitor, poet și traducător din Transilvania, trage următoarea concluzie: „Rangul de literatură universală a lui Eminescu este o enigmă a literaturii române. Faptul că ceilalți nu sînt în stare să descifreze această enigmă, nu este un act de sărăcie pentru literatura română, ci al celorlalți. Nouă, maghiarilor, poezia lui Eminescu nu înseamnă însă o enigmă totală, și pe baza traducerilor ne putem face o imagine aproximativă asupra importanței, adîncimii și măreției adevărate a liricii sale”⁴⁷ (trad. F. J.).

Există un număr impresionant de traducători și exegeți care s-au consacrat interpretării operei eminesciene. Primele traduceri din Eminescu au apărut încă în timpul vieții poetului, începînd, din anul 1883, în revista *Bukarester Salon*, și au fost semnate de Carmen Sylva, de Moses Gaster, Mite Kremnitz și J. Bettelheim. Prima traducere în limba maghiară a apărut în 1885, în revista *Kolozsvári Közlöny*. Este vorba de poezia *Atît de fragedă – Cseresznyefa fehér virága*, tradusă de József Sándor. Voi cita doar o singură strofă pentru a vedea mijloacele poetice la modă în acea vreme:

„De lám, egyszerre szempilládra
Egy gondolatnak fátyla hull:
És a lemondás sötét árnya,
Mely a vágy sírjára borul.”⁴⁸

Peste patru ani vor apărea alte traduceri în limba maghiară, semnate de Laurențiu Bran. Însă, între timp, în Italia Marco Antonio Canini publică,

între anii 1885–1890, patru volume din lirica universală de dragoste, în care au fost traduse trei poezii de Eminescu (*Dorința, Sunt ani la mijloc, Când însuși glasul*). Paralel, vor continua să apară în limba germană mai multe poezii în traduceri, semnate de C. Sylva, M. Kremnitz, L. V. Fischer, O. Neuschatz.

Într-un ziar din Transilvania, purtând titlul *Szilágy-Somlyó* (*Șimleul-Silvaniei*), numai în anul 1889 au apărut nu mai puțin de șase traduceri cu semnătura Szamosújvári. Acesta este pseudonimul lui Laurențiu Bran (Brán Lőrinc), tînăr seminarist la Gherla. Se cunosc prea puține date despre viața lui, prin urmare voi prezenta cîteva precizări biografice. Bran s-a născut în localitatea Tóhát, în anul 1866. După absolvirea liceului din Máramarosziget (Sighetul Marmăției) se înscrie la seminarul teologic greco-catolic din Gherla, pe care îl va absolvi în anul 1890 și va fi numit la parohia greco-catolică din Someș-Săplac.

Prima traducere din Eminescu a apărut cu titlul *Miért nem jössz* (*De ce nu-mi vii*) în numărul din 17 ianuarie 1889 al revistei *Szilágy-Somlyó*, cu semnătura Szamosújvári. Tot în acest număr, la poșta redacției, pe ultima pagină, găsim un mesaj. „B. L. Publicăm cu plăcere traducerile, și de acum înainte vă trimitem exemplarele ziarului nostru. Însă vă rugăm să traduceți din poezii români mai cunoscuți. Ca de altfel, și în cazul de față, am considerat prima traducere ca fiind mai slabă, dar am oferit spațiu cu plăcere celorlalte poezii frumoase.“ Iată o expresie a unei înalte ținute intelectuale de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. În numărul din ianuarie 1889 apare traducerea *Melancoliei* (*Melancholia*), iar mesajul sună în felul următor: „For ever! Macstrul se bucură mult...“ În numărul din 11 aprilie al aceluiași an, găsim la poșta redacției, următoarele: „Szamosújvári. Poeziile vor fi publicate. Poezia care a fost acceptată pentru publicare de ziarul din capitală, nu a apărut din cauza lipsei de spațiu. De altfel noi am planificat-o pentru publicare. Salutări.“ Din păcate nu știm dacă poezia aceea a apărut sau nu, într-un ziar din capitală.

Am relatat pe larg aceste curiozități de istorie literară pentru faptul că, pînă acum, aceste note nu au fost luate în seamă de cei care au cercetat primele traduceri în maghiară din poezia lui Eminescu.

Preotul din Someș-Săplac, împreună cu poetul Károly Révai va edita în anul 1910, la Baia Mare, un volum intitulat *Román költőkiből* (*Din poezii români*), publicînd mai mult de treizeci de traduceri din Eminescu. Pentru prima dată sînt publicate paralel mai multe traduceri realizate de cei doi autori, (de pildă *Mortua est, De ce nu-mi vii, Somnoroase păsărele, Departate sunt de*

time, *Mai am un singur dor* etc.). Révai se dovedește mai matur și mai sigur pe versificație. Pînă cînd Bran reușește să redea atmosfera de poezie populară, Révai surprinde tonul feeric, melancolic, chiar filosofic al poeziei, dînd o imagine a armoniei interne, specifică poeziei lui Eminescu.

Iată cele două traduceri ale poeziei *Somnoroase pășărele*

MÁR AZ ÁLMOS

(Bran)

Már az álmos kis madárka

Felkeresi rejtett lakát,

Eltűnik a lombok között:

– Jó éjszakát!

Mig a setét erdő hallgat

Patak sir a fáluvégen,

Szunnyad a virág a kertben

– Aludj békén!

Megy a hattyú hallgatagon

Nyugvót keres a nád között.

Órangyalod ott lebegjen

– Álmod fölött!

Az éj bűvös csendje fölött

A hold sugár kévét bocsát,

Minden álom, minden összhang

– Jó éjszakát.

JÓ ÉJSZAKÁT

(Révai)

Puha öleiben a fészeknek

Kis madarak némán neszelnek:

Ágyat kínál a lomb, az ág.

Jó éjszakát!

A mig az erdő mélye néma,

A forrás sóhajt néha-néha;

Az álom lombon s levelen

Ül szeliden.

A hattyú átevez az éren,

Siet hogy megpihenni térjen:

Mély s édes álmat hozzatok

Szép angyalok!

Rászáll a fényes hold sugára

A bűvös-bájós éjszakára;

Egy édes összhang a világ

Jó éjszakát!...⁹

Pentru comparație, iată o traducere din 1924 a unui poet de excepție dintre cele două războaie mondiale, Jenő Dsida. Schimbările mărunte în traducere au rolul de a adînci atmosfera de reverie bucolică, năzuință romantică după o armonie perfectă, fără a trăda cu nimic intențiile poetului român.

JÓ ÉJSZAKÁT

(Dsida)

Ezernyi álmos kis madárka
Féskén lel altató tanyát,
Elrejtí lombok lenge sátra;
Jó éjszakát!

Egy hattyú ring a tó vizében
Nádas-homályba andalog;
Ringassanak álomba szépen
Kis angyalok!

Sóhajt a forrás, néha csobban,
A sötét erdő bólogat –
Virág, fű: szendereg nyugodtan,
Szép álmokat!

Tündérpompáju égi tájon
Felkél az ezüst holdvilág;
Összhang a föld, egy édes álom...
Jó éjszakát!¹⁰

Trebuie să menționăm că atât traducătorii cât și contemporanii lor de la sfârșitul secolului al XIX-lea sînt pe deplin conștienți de valoarea modestă a rezultatelor primelor traduceri. În prefața volumului *Román költőkből*, profesorul clujean Grigore Moldovan este de părerea că: „Deși modest, acest volum aduce laude autorilor săi, dar nu numai pentru că îmbogățește literatura maghiară, ci și pentru că ne arată calea spre cunoașterea reciprocă, pe care ar trebui să pășim cu cât mai mulți.”¹¹

La fel se exprima și Géza Szöcs în lucrare amintită despre Eminescu: „Deși într-o traducere slabă și cu lipsuri, dar cu textul lor integral, aș dori să public în această lucrare cel puțin una-două din poeziile lui Eminescu. Datorită lipsei experienței în arta traducerii, nu pot publica cele mai frumoase poezii ale lui.”¹²

Primul volum de traducere din Eminescu a apărut în limba franceză (*Rhapsodies roumaines*) în anul 1890, la Paris. Este vorba de versiunea în franceză a povestirii *Făt-frumos din lacrimă*. Peste doi ani la București va apare primul volum în limba germană, cu poezii traduse de Em. Grigorovici. În următoarele două decenii vor fi publicate șapte volume în germană și șase în franceză.

În limba italiană, primul volum de poezii de Eminescu a fost publicat în 1927 (*Poesie*), realizat de Ramiro Ortiz, reușind să înțeleagă și să redea – după cum spunea G. Călinescu – „fîrea forestieră și agrestă a poeziei sale”.¹³ Nici o tălmăcire din Eminescu – continuă Călinescu – nu vibrează mai aproape de sufletul poetului. “Mai amintim traducerea în italiană ale profesorului Mario Ruffini, sub titlul *Poesie d'amore* (1964). Între timp, în 1941 Umberto Cian-

ciolo, profesor de italiană la Cluj și Sibiu, publică poezii de Eminescu cu titlul *Poesie scelte di M. Eminescu*.

La începutul anilor '30 apar o serie de volume în engleză, germană, franceză și poloneză. Primul volum dedicat în exclusivitate poeziei lui Eminescu în limba maghiară va fi publicat la Cluj, sub titlul *Eminescu összes költeményei* (în realitate nu este vorba de toate poeziile poetului) și a fost semnat de Sándor Kibédi. Iar în anul 1939, Gerő Finta va traduce mai multe poezii în volumul *Emninescu költeményeiből*. Aceste prime încercări, cu caracter literar mai accentuat, au un rol deosebit în popularizarea operei poetului român. În aceste volume găsim câteva traduceri realmente fidele și reușite din punct de vedere al versificației maghiare. Din aceste traduceri ne putem da seama că și încercările de a transpune în maghiară poeziile lui Eminescu poartă semnele diverselor revoluții poetice ce au avut loc în lirica maghiară de la începutul secolului al XX-lea, ne gândim la Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád și alții.

La adevărata sa valoare poezia eminesciană va fi tradusă de o generație de poeți transilvani cu nume cunoscute ca: Lajos Áprily, Mária Berde, Jenő Dsida, Ferenc Szemlér. Lista poeților care au tradus este foarte lungă. Amintim doar câteva: Zoltán Jékely, Lőrinc Szabó, Zoltán Franyó, Jenő Kiss, Sándor Kacsó, Sándor Kányádi, Andor Bajor, László Gádi, László Lőrinczi și alții.

Dintre volumele mai importante în limba maghiară amintim cel apărut în 1947 la Budapesta *Eminescu válogatott versei*, și două traduceri din 1955 și 1966, publicate la Cluj. Eminescu integral, eveniment editorial din 1966, a fost realizat sub coordonarea lui Sándor Kacsó, cu participarea a zeci de poeți din Ardeal și din Ungaria. Anul următor, la Budapesta apare un volum *Eminescu válogatott művei*, sub redacția lui Béla Köpeczi și cu un aparat critic competent, semnat de László Gáldi. De atunci au văzut lumina tiparului numeroase antologii din poezia lui Eminescu atât în România cât și în Ungaria. În anul 1989, cu ocazia centenarului morții poetului, editura Kriterion din București a editat un excelent volum *Eminescu în literatura maghiară – Eminescu a magyar irodalomban*, sub redacția lui Huba Mózes, dând o imagine completă asupra evoluției traducerilor din Eminescu în limba maghiară, cât și asupra receptării de către critica literară a operei eminesciene. Sînt deosebit de interesante studiile legate de probleme traducerii poeziei eminesciene (J. Dsida, L. Szabédi, J. Kiss, F. Szemlér).

Revista *Igaz Szó* din Tîrgu Mureș și de data aceasta publică un număr special, prezentînd o interesantă masă rotundă, privind opera poetului, precum și o serie de noi traduceri semnate de József Élterő, István Tóth, Ferenc András Kovács, Béla Markó și György Jánosházy.

În literatura maghiară există mai mult de o sută de traducători și poeți care s-au străduit să transpună cu maximă fidelitate și înțelegere opera poetului român.

Aprecierile asupra operei eminesciene au și ele istoricul lor, la fel de bogat ca și cel al traducerilor. Amintim aici o lucrare de excepție în acest domeniu, intitulată *Eminescu în literatura maghiară*, a celui mai bun cunoscător al relațiilor literare maghiaro-române,¹⁴ Avram P. Todor.

Primele mențiuni despre Eminescu în limba maghiară le găsim într-un manual de limba româna din 1889, publicat la Cluj, întocmit de Grigore Moldovan, amintit mai înainte.¹⁵

Moartea poetului va fi consemnată în mai multe publicații. După cum se știe, revista *Familia* (în limba română) din Budapesta dedică numărul său de la 1 iulie 1889, în exclusivitate, morții poetului. Revista budapestană, în limba franceză *La revue de l'Orient*, din 7 iulie 1889, publică pe prima pagină un necrolog interesant. Deși acesta este o compilație din articolele apărute în *Familia*, autorul intuiește valoarea excepțională a poetului român: „Eminescu, cea mai mare glorie a românilor, și-a sfîrșit viața, plină de mizerie, într-un ospiciu.“

Cel care a împrumutat poeziei românești o direcție și o vrajă necunoscută pînă atunci; cel care i-a dat forma cea mai artistică unui fond dintre cele mai profunde; cel care va fi nemuritor prin forța talentului său – s-a stins din viață de parcă nici nu ar fi existat, uitat de toți, de părinții lui, de prietenii lui și chiar de această tinerime, căreia flăcările geniului său însuflară o nouă viață, (trad. F. J.).¹⁶ Aceeași revistă, într-un număr din 28 septembrie 1889, anunța moartea poetei Veronica Micle, iubita lui Eminescu. Aici se spune că Veronica Micle ar fi spus că ar fi renunțat cu bucurie la toate razele soarelui și ale lunii pentru a-l putea uita pe Eminescu. „Dorința cîntecului de lebedă – adăuga revista – s-a realizat prea repede; ea a murit și va putea uita poetul său drag.“

În anul 1890, o revistă arădănană, *Alföld* (28 februarie) publică o amplă prezentare a doi poeți români *Két román költő: Alecsandri și Eminescu*, semnată de Armin Dux, care a evidențiat perfecțiunea formei poetice eminesciene.

Primele studii importante într-o limbă străină au fost cele publicate în

limba maghiară, în anul 1895. Este vorba de teza de doctorat a lui Ilie Cristea *Eminescu élete és művei*, care a apărut la Szamosújvár (Gherla). Viitorul patriarh al României are meritul de a fi prezentat, printre primii, publicului maghiar un Eminescu de „nivel universal“. În același profesorul sibian Géza Szócs, publica două broșuri: *Eminescu și Egy pár szó Eminescu irodalmáról*. Prima a fost retipărită cu mici schimbări într-un volum intitulat *Irodalmi tükörképek* (1909 Lugos). Szócs întreprinde printe primii un studiu comparatist între Petőfi și Eminescu, ajungând la concluzia că înflăcărea lui Petőfi este cea a unui „poet al focului“, iar resemnarea lui Eminescu cea a unui „poet al apei“. Unul dintre ei dorește să aibă sub formă de cântec funebru murmurul apei și al mării, iar celălalt bubuitul trăznetului – concludde Szócs.

Mai târziu, în anul 1905, într-o lucrare de istorie a literaturii universale, coordonată de Heinrich Gusztáv, literatura română este prezentată de Gheorghe Alexici, profesor la catedra de Limba și Literatura română a Universității din Budapesta, în această prezentare lui Eminescu i se consacră cinci pagini. Cu Eminescu „...începe vârsta bărbăției a poeziei românești... Pesimismul său este cel al bărbatului care se revoltă împotriva luptelor deșarte ale vieții... observarea suferințelor, a oprămirii și a resemnării fatale a românului, tulbură sufletul poetului“ – iată concluziile lui Alexici.

Între cele două războaie mondiale apar studii fundamentale despre opera lui Eminescu, semnate de Kristóf György, Bitay Árpád, Józsa János, însă dintre toți comentatorii lui Eminescu se remarcă László Gáldi. Din lipsă de spațiu nu vom analiza decât în treacăt câteva observații ale lui Gáldi, care semnează studii importante de comparatistică, de pildă Eminescu și Ady, Eminescu și Vörösmarty sau Madách. În critica literară maghiară, Gáldi – cu o pregătire excepțională – a intuit, cu mare precizie, nivelele și straturile nebănuite ale operei lui Eminescu. În anul 1964, cercetările lui Gáldi vor fi reunite într-un volum care pînă astăzi și-a păstrat valabilitatea. Este vorba de *Stilul poetic al lui Eminescu*. De un sfert de veac nu s-a găsit nici un traducător să dea cititorului maghiar aceste chei atît de necesare înțelegerii lui Eminescu. Concepția de bază a lui Gáldi a fost că forma unei opere literare este însuși conținutul ei. Dacă conținutul se separă de formă, nu va rămîne decît un schelet șters și banal. De aceea, stilistica funcțională, compusă din fonetică, lexicologie și sintaxa stilistică, are menirea să studieze în profunzime straturile tuturor variantelor după care se ascund textele definitive. Trebuie să amintim de asemenea două lucrări importante ale lui Endre Kakassy: *A fiatal Eminescu*

(1959, București) și *Eminescu élete és költészete* (1962 București). Totodată o lucrare de bibliografie necesară studierii traducerilor și aprecierilor despre Eminescu a fost publicată de Sámuel Domokos în *A román irodalom magyarázó bibliográfiája* (1966, București).

Aceste lucrări, împreună cu câteva studii apărute în limbile italiană și franceză, rămân cele mai importante în eminescologia practică în afara României. De exemplu, cartea Rosei Del Conte *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*, publicată la Roma, în 1962, oferă cititorilor italieni o vastă panoramă a problematicei poeziei lui Eminescu. În 1963, la Paris apare o altă lucrare importantă, semnată de Alain Guillerrou, intitulată *La genese intérieure des poésies d'Eminescu*. Mai amintim lucrarea francezului Barthelémy Taladoire cu titlul *Mihai Eminescu* (1974), care analizează aspectele sociale și politice ale operei poetului român.

★

Intrînd în cel de-al doilea secol de la moarte lui, sperăm că numărul celor care vor traduce și cerceta opera poetului va crește în continuare, deoarece fiecare generație va putea găsi semnificații noi într-o operă atît de vastă și complexă ca cea a lui Mihai Eminescu.

NOTE

1. Szócs, G., *Eminescu*, Sibiu, 1895 p. 3.
2. Cristea, E., *Eminescu élete és művei*, Szamosújvár, 1895.
3. Tagliavini, C., *Michele Eminescu. L'uomo e l'opera*, Roma, 1923 p. 60.
4. *Eminescu válogatott versei*, Budapest, 1947, p. 3.
5. idem.
6. Barthouil, G., *Comparatisme et réception: le cas d' Eminescu*. In: *Il momento Eminescu*, București, 1987. p. 31.
7. Bajor, A., *Eminescu magyarul*, In *Igaz Szó* (6) 1989, p. 529.
8. Cseresznyefa fehér virága, trad. de Sándor József, In: *Eminescu în literatura maghiară, Eminescu a magyar irodalomban*, București, 1989, p. 68.
9. *Román költőkből*. Fordították Brán Lőrinc és Révai Károly, Nagybánya, 1910 p. 25 și p. 111.
10. Dsida J., *Jó éjszakát*, In *Eminescu în literatura...* op. cit. p. 199.
11. *Román költőkből*, op. cit. p. 5.
12. Szócs, G. *Eminescu*, op. cit. p. 34.
13. Călinescu, G. *Mihai Eminescu. Studii și articole*, Iași, 1978 p. 20.
14. Todor, A. P., *Eminescu în literatura maghiară*, In: *Confluente literare româno-maghiare*, București, 1983, p. 105–158.
15. Moldován, G. *A román nyelvtan kézikönyve*, Kolozsvár, 1889, p. 175.
16. Domokos, S. *Ismeretlen Eminescu-nekrológ a budapesti La revue de l'Orient-ban*, In *Helikon*, 1964 nr. 2–3 p. 265.

AMBRUS MISKOLCZY

TENTATIVĂ DE ÎMPĂCARE

Misiunea lui Ioan Dragoș

Dorința de pace care voia să aducă la același numitor comun năzuințele de libertate națională și socială maghiare și românești, trebuia să depășească stările ce se ridicau cu îndărătnicie pe aceste meleaguri multinaționale care au ajuns în miezul unui război civil.

Abrudul este un orașel de patru mii de locuitori – pe atunci în majoritate maghiari – în centrul zonei aurifere a Munților Apuseni, în care orașanul român și maghiar au trăit pînă în 1848 în cele mai bune relații. La marginea orașului începea deja o altă lume: cea a adevăraților exploatați, salariați, țărani mineri, în majoritatea lor iobași ai erariului, dintre care doar puțini reușeau să se ridice, mulțumită sîrguinței sau norocului. Iar spiritul răzvrătirii a fost atît de puternic, încît în 1784, sub conducerea lui Horea, au pus mîna chiar pe arme. Și în memoria și conștiința orașanului maghiar s-a întipărit adînc și statornic cum au fost jefuiți cei mai cu stare, pe vremuri, cum au fost devastate bisericile lor și cum au fost botezați din nou, după religia ortodoxă – „pe legea românească” – sperînd să pună capăt astfel rînduiei de pînă atunci în diviziunea socială a muncii, reproducătoare și a inegalităților.

ROMÂNII ȘI VIENA

În primăvara anului 1848, nemulțumirea socială a țărănimii române a devenit deja baza unor aspirații naționale noi. Intelectualitatea tînără, militantă a încercat să cîștige de partea năzuințelor sale naționale țărănimea, prin propagarea ideii eliberării de sub povara iobăgicii, aceasta în schimb avea

nevoie de o forță conducătoare. Și în timp ce nobilimea maghiară liberală a promis eliberarea iobagilor, în rîndul țărănimii iobage mai avea încă un efect puternic iluzia „împăratului bun“, credința că domnitorul vrea binele popoului, dar „domnii unguri“ îl împiedică în aceasta. Dar alături de aceasta vedeau parcă regi făcători de dreptate ai basmelor în cîte un cărturar care se identifica cu nevoile și grijile lor. Și în Munții Apuseni îl respectau ca pe un rege pe tînărul avocat Avram Iancu, care a dat glas dorinței lor seculare, cînd afirma că pădurea erarială este a lor, fapt pentru care a fost persecutat de autorități, pe motiv de instigare.

Este un moment tragic al trecutului comun maghiar-român că dincolo de Piatra Craiului forțe însemnate ale mișcării naționale a celor două popoare au ajuns în tabere vrăjmașe în virtutea unui sentiment al amenințării ființei lor. Românii radicali – formulînd de fapt dreptul lor la autodeterminare – au refuzat unirea Ardealului cu Ungaria, deși în principiu aceasta a asigurat și eliberarea iobagilor, introducerea constituționalității burgheze.

În schimb, în toamna lui 1848 contrarevoluția habsburgică a profitat cu atât mai mult și mai eficient de această sciziune a forțelor transformării burgheze, adresîndu-se celor de naționalitate românească în contra revoluției maghiare. Întrucît liberalii maghiari s-au apucat prea tîrziu de remedierea doleanțelor naționale românești și prea repede le-au scos de pe ordinea de zi, intelectualitatea românească militantă a acceptat alianța propusă de ofițeri fideli împăratului austriac.

Preoți, avocați, studenți, profesori români s-au angajat ca în numele împăratului să cheme sub arme două sute de mii de oameni împotriva revoluției maghiare. Fosta iobăgime de naționalitate românească se împotriva și de altfel conscripției militare, executarea căreia a fost ordonată de guvernul maghiar și aștepta probabil să se poată răzbuca asupra moșierilor lor. A izbucnit un război civil sîngeros, căruia i-a pus capăt doar izgonirea austriecilor și a regimentelor țarului chemate între timp în ajutor, de către generalul Bem, la mijlocul lunii martie 1849. Răsculații români s-au retras în Munții Apuseni și tot mai mulți s-au refugiat aici și dinaintea răzburării moșierești și tragerii la răspundere greu de ținut în frîu.

În primăvara lui 1849 părea că este doar o chestiune de timp ca armata de honvezi să lichideze tabăra de țărani prost înzestrată cu armament. La începutul lui martie deputații români ai parlamentului de la Debrețin, care s-au alăturat luptei de autoapărare maghiară, au hotărît să încerce împăcarea părților

beligerante, pentru a înlătura o iminentă mare răfuială armată. Mai mulți s-au angajat să medieze între cei din Munții Apuseni și guvern. Kossuth – exprimându-și convingerea că este vorba de o acțiune care comporta pericolitate capitală – l-a ales pe bihoreanul Ioan Dragoș.

DRAGOȘ ȘI KOSSUTH

Dragoș a fost o personalitate deosebită a acestor vremuri de mari transformări. Înainte de revoluție, ca „soldat provincial“ al regimului absolut – ca să-l cităm pe el însuși – s-a ridicat în ierarhia administrativă a județului Bihor pînă la rangul de pretor. Pe de altă parte, în vara și toamna lui 1848, în calitate de deputat, se străduia deja cu mult zel să devină demn de încrederea guvernului, în așa fel însă, încît să nu-și renege niciodată naționalitatea. În parlamentul maghiar cerea drepturi pentru folosirea limbii române și a făcut o propunere în vederea legiferării alianței „naturale“ dintre cele două națiuni. A devenit un adept al independenței Ungariei, care asigura constituționalitatea burgheză. Tot el a propus ca la 14 aprilie parlamentul să decidă în problema independenței depline în fața unei publicități mai largi, în marea biserică de la Debrețin. În ziua detronării habsburgilor, Kossuth i-a dat un mandat lui Dragoș, care la 23 aprilie s-a putut deja întîlni și cu Iancu, „regele munților“ și peste trei zile a fost din nou la Debrețin.

Dragoș i-a furnizat guvernatorului informații prețioase și o imagine foarte favorabilă în legătură cu cele constatate, fiindcă Kossuth a anunțat în parlament la 26 aprilie ca „aproape sigur că românii din Munții Apuseni vor depune armele în urma intervenției unui coleg deputat al nostru“. Apoi, la rugămintea lui Dragoș, a așternut pe hîrtie în aceeași zi proiectul privind „înțelegerea pașnică“.

Se pare că în urma seriei de victorii repurtate asupra austriecilor, politica guvernului maghiar față de naționalități să fi devenit mai generoasă și pare-se să fi vrut să se conformeze mai bine realităților. Kossuth, în scrisoarea sa adresată lui Dragoș, a subliniat cu tărie că, alături de asigurarea caracterului „diplomatic“ al limbii maghiare în parlament și „în guvernarea țării“, „vrem să permitem fiecărei limbi și etnicități nu numai folosința și dezvoltare liberă, ci vrem să și stimulăm această dezvoltare în numele civilizației“. Și chiar dacă

n-a abordat problema folosirii limbii în administrația județeană, a asigurat și pe mai departe libertatea folosirii comunale, în școli și biserici, a limbii.

În problema amnestiei, problemă care îi interesa pe atunci cel mai îndeaproape pe românii din Munții Apuseni, a afirmat că, în schimbul „fidelității față de patrie“, „nu-mi va fi străină nici ideea ca în numele păcii și al dragostei să acoperim cu vălul uitării păcatele politice ale trecutului“. Deși aceste condiții n-au satisfăcut toate nevoile, puteau servi totuși ca bază negocierilor. Kosuth scrie despre o „pace cinstită“, subliniind chiar că nu vrea o capitulare fără condiții. Aștepta delegați din munți, adevărat nu atât în vederea începerii tratativelor, cât mai mult „în vederea afirmării supunerii lor și câștigării garanțiilor acestor favoruri“, și nu și-a ascuns nici speranța să vadă voluntari români în armata maghiară.

Optimismul care iradiază din scrisoare pare să facă să se uite că conducătorii statului maghiar i-au considerat răzvrățiți pe răsculații români și, în conformitate cu prestigiul revoluției, doreau înainte de toate reîntorcerea la realitate față de stat și depunerea armelor, pe când românii din Munții Apuseni, fiind conștienți că dreptatea este de partea lor, doreau garanții ferme în cursul „înțelegerii pașnice“.

În speranța reușitei, Dragoș a luat din nou calea munților. Dar abia ajuns în tabăra maghiară de lângă Abrud și Brad, trebuia să constate că misiunea sa este mai dificilă, decum crezuse. Încă de dinainte fusese pregătit suflătește că neamul său îl va binecuvînta sau îl va blestema. Și acum trebuia să-și dea seama că viața lui este în pericol. La 2 mai scria cu amărăciune la Debrețin, că „totul depinde de vederi, dispoziții și noroc“. A avut dreptate.

MAGHIARI DORNICI DE LUPTĂ – ROMÂNI NEÎNCREZĂTORI

Războiul civil a întărit neîncrederea reciprocă, atât în opinia publică maghiară, cât și în cea românească. Dreapta cerea cu insistență tragerea la răspundere a liderilor români, iar în faptul că erau dispuși să ducă tratative vedea doar o momeală. Radicalii în schimb, făcînd apel la cruzimea revoluției franceze față de reacțiune, se pregăteau să atace Munții Apuseni în fruntea unor trupe de voluntari. La Debrețin s-a întocmit deja în martie planul unui atac concentrat împotriva celor din Munții Apuseni. Dar ministrul de război l-a somat în mod expres pe Csutak Kálmán, comandantul forțelor de încercuire

a românilor, „să se apere“ numai, permițându-i „cel mult atacuri care corespund forțelor care îi stau la dispoziție“. Generalului Bem însă nu-i păsa nici de această dată de minsiterul de război. Pe motiv de ineficacitate, a dispus la 27 aprilie destituirea și arestarea lui Csutak. Noul comandant, Hatvani Imre, avocat radical din Pesta, sosise le Brad abia de zece zile, în fruntea unei trupe de voluntari de o mie de oameni, prost înarmați. Între timp și de la Abrud veneau tot felul de vești neliniștitoare, conform cărora ungurimea de acolo îndură tot felul de atrocități.

Pe Dragoș l-a neliniștit deci pe bună dreptate atmosfera războinică care domnea în tabăra maghiarilor și neîncrederea, semnalată cu mult înainte, a românilor. La 2 mai a cerut ordin de la Kossuth pentru un armistițiu de 48 de ore, dar neașteptând răspunsul, a doua zi la amiază a sosit deja la Abrud, ținta misiunii sale. De îndată s-a adresat printr-o scrisoare lui Hatvani, pentru ca acesta să nu încerce să intre în oraș, fiindcă „dacă a mă sacrifica considerați chiar o nimica toată“, pot fi nimicite cu ușurință și trupele maghiare, măcar că nu există motiv de intervenție – scrie – nici ungurimea din Abrud nu suferă.

La 3 mai puteau începe tratativele. Nici liderii români nu s-au putut situa pe o poziție unitară. Unii erau înclinați spre pace, alții vroiau să lupte pînă la ultimul om, iarăși cîțiva se temeau ca tocmai poporul lor obosit în lupte îi va extrăda în schimbul păcii. În aprilie însuși Iancu a stabilit contact cu Dragoș, în intenția de a cîștiga timp, dar în urma succeselor militare maghiare era înclinat să ducă tratative de fond.

Liderii români trebuiau însă să-și dea seama și de faptul că fermitatea rezistenței lor depindea de starea de spirit a poporului. Ei au convocat adunări populare ca să vadă implicit și ce va reuși Dragoș să obțină. După unele surse, emisarul guvernului maghiar căuta să-și justifice poziția în zadar. După alții, românii voiau deja să depună și armele, pentru că Dragoș le promisese alimente, cereale și propaga cu convingere că „ungurii nu vor să le răpească românilor mirul sfînt al libertății, nici să-i deznaționalizeze sau să-i priveze de exercitarea religiei sau folosirea limbii lor“. Adunările populare vroiau doar să nu se trimită acolo forțe armate ungurești.

Este știut că în dupămasa zilei de 6 mai apropierea trupelor maghiare a pus capăt tratativelor care durau deja de trei zile. În zadar s-a dus Dragoș în întîmpinarea lui Hatvani, pentru ca acesta să nu intre în oraș, pacea fiind încheiată. Hatvani a fost ahtiat de glorie militară și ostașii oboșiți ar fi dorit să petreacă noaptea în pat.

Intrarea pripită în oraș a stricat totul. Tratatивele mai continuau puțin timp, în ciuda faptului că Iancu fugise și în situația creată erau inevitabile atrocități mai mici sau mai mari. Dragoș încerca acum să-l convingă pe Iancu să renunțe la luptă. Românii și-au dat seama că sînt în superioritate și la 8 mai au pornit la contraatac. După o luptă de două zile, Hatvani trebuia să se retragă în panică din cauza lipsei de muniții. Dintre locuitorii orașului s-au putut simți în siguranță doar cei pe care cite un cunoscut român a îndrăznit să-i ascundă, pînă ce setea de răzbunare crîncenă nu s-a domolit. Dragoș a fost ucis. În schimb Hatvani i-a executat tocmai pe cei doi lideri români, care erau adepții împăcării și după spusele lor erau în drum spre Debrețin pentru a purta tratative.

Sub influența diferitelor vești alarmante – că, de pildă, se pregătește o intervenție ruso-austriacă, care contează tocmai pe cei din Munții Apuseni – la 11 mai Kossuth a dispus continuarea operațiunilor militare. Peste o săptămînă a urmat un nou atac nereușit al lui Hatvani și a ajuns în mîna românilor și ordinul lui Kossuth. Evenimentele tragice au întărit convingerea în ambele părți beligerante că celălalt le întinde doar o cursă.

ÎN TRE NOI ARMELE NU POT DECIDE NICIODATĂ

Exemplul tentativei de împăcare care s-a soldat cu o înfruntare tragică, a constituit un semn și un imbold în același timp. Imbold spre a afla că mai există șanse de împăcare. Semn că trebuie procedat cu mai multă prevedere și precauțiune și stabilite reguli de joc mai acceptabile. De aceea, destinul lui Dragoș nu i-a făcut pe colegii săi deputați să dea înapoi atunci cînd, peste o lună, au făcut guvernului maghiar o propunere similară, dar mai bine pregătită, care prevedea, sub forma unui program hotărît, „împăcarea românilor“. Și pe drept cuvînt se putea angaja și Iancu la o nouă încercare de apropiere, cînd a subliniat faptul că „între noi și voi armele nu vor putea decide niciodată“.

Traducere de Gyula Losonczy

GAVRIL SCRIDON

DESPRE UN VECHI MANUSCRIS ROMÂNESC

În primăvara lui 1989, profesorul Marjai Márton mi-a prezentat copia xeroxată a unui manuscris românesc cu rugămintea de a-l descifra și transcrie. Este vorba despre următorul manuscris: *Batrakomimahia lui Homerus bătaia broaștelor cu șoarecii întoarsă dintîia în versuri ungurești de domnu Csokonai și după el în românește de Koncz Jósi în anul 1816 luna lui iulie*. Originalul se află la Biblioteca bisericii reformate din Debrețin (cota R. 788. 13). Copia prezentată mie, deși scrisă cu o caligrafie frumoasă, elegantă, ușor lizibilă, s-a dovedit, în timpul lecturii, în multe locuri, deosebit de dificilă, datorită unor intervenții peste manuscrisul original, cu cerneală groasă, numeroase cuvinte fiind greșit corectate sau imposibil de citit. De aici o sumedenie de „chinuri” filologice, lecturi sub lupă, confruntări cu textul maghiar al lui Csokonai; și totuși, multe cuvinte au rămas neînțelese; aș reține doar două exemple: în loc de *cătănimea* s-a corectat *cu inima*; în loc de *satului* s-a corectat *soarelui*. Din text lipsește un vers (strofa 94, versul 6).

După o trudă chinuitoare am ajuns la o descifrare aproximativă, dar cu numeroase zone neclare. Mergînd în vacanța de vară acasă, mi-a fost dat să descoper, la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, alte patru exemplare manuscrise ale textului amintit; de asemenea, o copie la Biblioteca documentară din Aiud și un exemplar la Biblioteca Academiei Române din București. Cu ajutorul acestor exemplare, colaționînd textele, am reușit să lămuresc textul de la care am pornit în această și neașteptată aventură filologică. Nu numai atît: am parcurs și unele texte parțial sau integral tipărite ale manuscrisului în cauză. S-a adunat, astfel, un foarte bogat material, cu multe note și variante, pentru că am urmărit și comentariile critice, cu precădere din

periodice românești, referitoare la destinul traducerii lui Koncz. Am întocmit un volum de aproape 200 de pagini, care va vedea lumina tiparului, probabil în 1990. Dar, după ce am încheiat acest volum, profesorul Marjai Márton a mai descoperit un manuscris, la anticariatul Bordás din Budapesta (achiziționat, între timp, de istoricul literar Varga Balázs din Budapesta, cercetător pasionat al lui Csokonai Vitéz Mihály). Acest ultim manuscris prezintă câteva noutăți (s-ar putea să mai existe copii manuscrise).

Se știe că Csokonai Vitéz Mihály a fost unul din cei mai reprezentativi poeți ai iluminismului maghiar; una din scrierile sale iluministe este *Homenus Batrachomomachijája vagy a Béka és egér-harc*, pe care a tradus-o după originalul grecesc și a adaptat-o la vremurile contemporane. Csokonai era foarte tânăr, avea abia 18 ani.

Această traducere și adaptare a fost la baza traducerii românești a lui Koncz, care adaptează textul la realități ardelenesti din mijlocul celui de al doilea deceniu al veacului trecut. E interesant de observat că, în acea vreme, Ion Budai Deleanu își definește opera sa capitală, *Țiganiada sau tabăra țiganelor poemation eroi, comico-satiric*; acesta, în *Epistolie închinătoare către Mitru Perea, vestit cântăreț* (Mitru Perea este Petru Maior, al cărui nume, pentru a deruta vigilența cenzurii imperiale, îl schimbă prin anagramă), scrie, printre altele, următoarele:

„În urmă trebuie să știi, bade Pereo, cum că această operă (lucrare) nu este furată, nici împrumutată de la vreo altă limbă, ci chiar izvoditură nouă și originală românească. Deci, bună sau rea cum este, aduce în limba aceasta un product nou. Soiul acestor felii de alcătuiți se cheamă comicesc, adică de rîs, și de acest felii se află și într-alte limbi. Însuși Omer cel vestit, moșul tuturor poezilor (cântăreților în stihuri), au alcătuit *Bătălia șoarecilor cu broaștele*“. *Epistolia închinătoare* poartă data de 18 martie 1812. Cam în aceeași vreme, Koncz Josif realizează traducerea sa despre *Bătăia broaștelor cu șoarecii*, încadrându-se astfel în mișcarea de iluminare.

Despre Koncz Josif se știe foarte puțin și datele existente sînt foarte contradictorii. Un lucru e cert: a fost ardelean, de prin părțile Aiudului, mai mult ca sigur din satul Armeni (care este indicat pe una din exemplarele traducerii sale realizată la 1840). Nu se știe dacă a fost maghiar sau român, pentru că după nume nu ne putem orienta, sînt și maghiari cu acest nume și și români (Coț, Coțiu). Să urmărim, însă, destinul traducerii acestui controversat poet (nu se cunosc alte scrieri ale sale).

Cel dintîi studiu despre *Batrakomiahia* tradusă de Koncz aparține profesorului Grigore Silași și a fost publicat, sub titlul *Bătaia broaștelor cu șoarecii*, în revista *Familia* (Budapesta, XIII. nr. 9, 26 februarie stil vechi – 11 martie stil nou, 1877). Grigore Silași (1836–1897) a avut la dispoziție manuscrisul 413 din fondul actual al Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca. Autorul se întrebă:

„Cine fu acel Koncz? Fost-a el oare de viță românească sau maghiară, de oarece în Transilvania și Ungaria dăm de Conțiești și maghiari și români, încă nu putem afla. Dară, judecînd după multe pasaje din limba *Bătaiei broaștelor cu șoarecii*, e mai verrasamente că traducătorul nostru a fost de origine maghiar, însă bărbat, carele ca mulți alți conaționali ai săi locuitori în ținuturi mai românești, ne cunoștea limba p-aci perfect și desclinit și-și însușise în măsură considerabilă și se pricepea de minune a mînuî meduoasa frazeologie poporală română“.

Grigore Silași trece în revistă scrieri literare de acest fel, citînd pe Tassoni, Pope, Boileau, Blumauer, Loredan, Balde pentru a reveni la traducerea lui Koncz. Semnalează unele greșeli din text (lectură greșită, greșeli gramaticale), vorbește despre unele aspecte prozodice pentru a formula constatarea că „versiunea din vorbă mi se pare a avea totuși un merit, aieptat deja mai sus, meritul limbei, care în cele mai multe părți ale opșorului e verde românească și poporală, plină de idiotisme și fraze poporale, așa cît îndreptînd și poleind cele de îndreptat și poleit, cestionata travestire românească a *Batrachiomachiei* într-o limbă ca aceasta ar putea face onoare oricărui poet român“.

Studiul lui Grigoare Silași poartă data „Cluj, în decembrie 1876“.

În continuarea studiului său, Grigore Silași publică, pentru prima oară, fragmente din *Bătaia broaștelor cu șoarecii* și anume 18 din cele 20 strofe ale primului cînt, intitulat *Pipa de tabac cea dintîi* (nu sînt publicate strofele 7 și 12). Ortografia nu este maghiară (ca a originalului) ci românească, cipariană.

Traducerea lui Koncz este descrisă și de Nicolae Densușianu, într-un raport înaintat Academiei Române la 1880, intitulat *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*; Densușianu cercetase manuscrisul pe care-l prezentase Grigore Silași.

Despre aceeași traducere fac amintiri și Ioan Lăzăriciu și Aron Densușianu în ale lor istorii literare: *Istoria literaturii române. În usul tinerimei studioase*, de Ioan Lăzăriciu, Sibiu, 1884, pag. 121 și *Istoria limbei și literaturii române* de Aron Densușianu, Iași, 1885, pag. 258.

În ordine cronologică urmează Siegescu József (urmaș al lui Ion Ciocan la catedra de limbă și literatură de la universitatea din Budapesta); acesta publică articolul *Csokonai V. Mihály „Békaegérharca“-nak latin és oláh fordítása* (*Traducerea latină și valahă a Bătăii broaștelor cu șoarecii, a lui Csokonai V. Mihály*), în revista *Egyetemes Philológiai Közlöny* (XXIX. évfolyam, I füzet, pag. 362–268.) Siegescu avusese la îndemână manuscrisul 430 de la Biblioteca universitară clujană. El vorbește despre caracterul popular al limbii traducerii românești.

Un prim studiu mai cuprinzător, în măsură în care se întemeiază pe cunoașterea a trei versiuni manuscrise, este acela semnat de Dr. Valeriu Branisce, sub titlul *Un ungar... poet român*, publicat în revista *Convorbiri literare*, anul 56, ianuarie–februarie 1924, pag. 25–35. Valeriu Branisce (1869–1928) a fost un excelent cunoscător al limbii maghiare (era profesor de limbă și literatură maghiară). El a avut la dispoziție, pentru studiul său, trei manuscrise (două de dinainte de 1848 și unul din 1852): manuscrisul 413, amintit mai sus, și un altul care fusese copiat la 1840 și fusese în proprietatea avocatului român din Budapesta George Szerb de Cuvin și după care făcuse o copie studentul în medicină Valeriu Sever Olariu în anul 1881 pentru biblioteca Societății studențești „Petru Maior“ din Budapesta (copie care a ajuns în mâna lui Branisce, se păstrează, probabil, în arhiva familiei Branisce). Manuscrisul din colecția lui Szerb este important și pentru faptul că se specifica, în titlu, localitatea de unde era original Koncz: „1816 luna lui iuli la Armeny“.

Valeriu Branisce afirmă că lucrarea este „minimală“ ca valoare litarară, dar prezintă „importanță cultural-istorică ca *document al vremii* în care s-a produs“. Branisce scrie următoarele despre traducătorul *Batrakomiahiei* în românește:

„Iosif Koncz pare a fi un descendent al familiei „nemeșe“ (nobile) ungurești Koncz din comuna Armeni, unde mai trăiesc și astăzi conaționali de-ai lui, nobili scăpătați de același nume. Cerecătându-se mai cu dinadinsul, cred că nici n-ar întâmpina mari greutăți astăzi legătura de rudenie a celor de astăzi cu actorul de la începutul secolului trecut, despre care nu avem date mai precise, decât că a jucat la Cluj și a plăcut mult publicului. Originea lui ne-o indică predicatul de noblețe, numele unguresc „Örményszékes“ al comunei Armeni, situată în prelungirea sud-estică a județului Albei inferioare, icuită între județele Sibiului și Tîrnavei Mari, unde se mai găsesc și astăzi locuitori cu numele „Koncz“, o regiune aproape curat românească“.

Comentînd copia făcută de studentul Olariu, aflată în proprietatea sa, Branisce observă că manuscrisul Szerb „mai conține la sfîrșit, după *Batrakomio-machie*, un vers saphic – pe care îl voi reproduce mai la vale – ca poezia originală românească și un cuvînt al lui Koncz către cititori.

Și e interesant că pe cînd întregul manuscris e scris românește, cuvîntul către cititori e scris de Koncz unguerește, dovadă nu numai că Koncz era ungar, ci și că întreaga lui lucrare era destinată în primul rînd publicului cititor ungueresc din Ardeal, care pe acea vreme știa și pricepea românește“. În continuare, Branisce reproduce, în traducere românească, cuvîntul către cititori al lui Koncz. Dar, Valeriu Branisce consideră că cel mai interesant este un al treilea manuscris, păstrat la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, sub nr. 430. Această copie datează din anul 1852, așa cum o mărturisește copistul, un oarecare Deésy H. István, care scrie și o notă explicativă pe care o semnează și în care face un scurt istoric al manuscrisului. Copistul face unele afirmații jignitoare la adresa poporului român:

„Am tot dorit să pun mîna pe textul întreg scris al acestei mici opere distractive, umoristice, producătoare adesea de zîmbet ușor, dar și de rîs cu hohot, din care am ascultat de mai multe ori, nu fără plăcere, singuratic pe părți recitate cu grai viu, – care dacă nici nu întrec originalul, dar nici nu e mult mai jos decît acela, adaptat firei limbei romane, mai ales firei poporului român de pe acea vreme (...)

Încoala se găsesc expresii triviale contrare esteticii, dar acestea n-au să ne supere, pentru că sînt proprii și firești caracterului și gradului de cultură al poporului român de atunci, din 1816.

De altfel e o satiră și simbolizează revoluția franceză“.

Referitor la asemenea afirmații defăimătoare ale lui Deésy, Valeriu Branisce scrie următoarele:

„N-am de gînd să deschid polemică cu copistul care atribuie trivialitățile din text firei poporului român, cînd acestea sînt proprii originalului maghiar al lui Csokonai, scris la 1791 – cînd era abia de 18 ani – iar bunul nostru Koncz le-a tradus numai cît a putut, mai adăugînd și din parte-i ceva, ca să localizeze și să adapteze vieții din Ardeal aluziunile politice și sociale ale originalului“.

Ceea ce trebuie semnalat, și o face Branisce, este faptul că, la sfîrșitul după ce se încheie mica epopee, pe paginile 54-56 ale manuscrisului, sînt scrise vreo 37 de locuțiuni și proverbe românești, sub titlul *Adausuri, paremii – parimine, zicale-proverburi*, din care reproduce cîteva (vom reveni asupra lor). Deocam-

dată, merită să menționăm acea parte a studiului lui Branisce care comentează strofele safice amintite, pe care le și reproduce:

Fugi de griji, că-ți pierzi sănătatea scumpă,
Fugi de gânduri, că-ți potopești viața,
Nu-i lucru mai scump pe pământ decât e,
Frate cuminte.

Ce-ți faci tot din greu supărări și gânduri,
Și-ți câștigi galbeni, bogătăți și țară,
Cînd vor fi gata de te-i da pe spate,
Ce-ți folosește?

Apoi adaugă:

„Adevărat că merge cam tîrîș-grăpiș dar în sfîrșit e strofă safică, cum scrie la carte, primele trei șire safice iar al patrulea adonic (...)

După cîte știi, la noi singur Eminescu a încercat această formă antică, odată, în frumoasa sa „Odă“, pe care o termină cu strofa:

Piară-mi ochii turburători din cale,
Vino iar în sîn nepăsare tristă.
Ca să pot muri liniștit, pe mine
Mie redă-mă!“

Din interesantele comentarii ale lui Branisce am mai reține citate referitoare la rosturile limbii române și la persoana traducătorului:

„Cînd a tradus Koncz *Batrakomiahia*, adaptînd-o stărilor din Ardeal, mai era acasă limba românească în cele mai multe curii nemeșești, pe cînd limba latină – limba „diplomatică“ de altădată – începuse să dispară, iar limba maghiară, noua limbă „diplomatică“ se ținea în cumpănă cu limba românească.

(.....)

Sub acest aspect lucrarea lui Koncz e un document prețios al vremii.

(.....)

A fost ungar? Cu atît mai interesant! Dar unde mai pui că posteritatea ungurească nu cunoaște nici măcar un sigur vers unguresc scris de el, pe cînd

românește avem de la el o întregă epopee comică tradusă, 15 strofe rimate de câte 7 șiruri și plus două strofe safice originale românești, primele încercări ale acestei forme antice la noi“.

În vremea mai din urmă, un scurt comentariu pe marginea traducerii lui Koncz găsim într-o notă semnată de Emil Manu, care vorbește despre revista *Șezătoarea* lui Iosif Vulcan și despre publicarea, aici, a *Batrakomiomahiei* în românește (în volumul *Reviste literare românești din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea*, îngrijit de Ovidiu Papadima, București, Editura Academiei R. S. R., 1974, pag. 277).

Dar, cel mai substanțial studiu – o adevărată monografie – aparține cercetătorului clujan Engel Károly; acesta publicase, mai întâi, în revista *Nyelv- és irodalomtudományi közlemények*, din Cluj-Napoca, III, nr. 1-4, pag. 33-54, un studiu temeinic, pe care îl reia, îl amplifică și-l îmbogățește esențial, în volumul de studii *Két irodalom mezsgyéjén (La granița dintre două literaturi)*, Editura Kriterion, București, 1984 (volum apărut sub pseudonimul literar de Köllő Károly), în capitolul *Csokonai Vitéz Mihály Békaegérharcának népi román fordítása (Traducerea populară românească a Bătăii broaștelor cu șoarecii a lui Csokonai Vitéz Mihály)*. Studiul lui Engel Károly se întemeiază pe cercetarea a șapte copii manuscrise: patru de la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, unul de la Biblioteca documentară din Aiud (filială a bibliotecii universitare clujene), unul de la Biblioteca Academiei R. S. R. din București și cel de la Biblioteca bisericii reformate din Debrețin. Tocmai de aceea, considerațiile sale sînt, pentru prima dată, aproape total cuprinzătoare (nu putuse cunoaște exemplarul descoperit în octombrie 1989 la Budapesta).

Din acest studiu exemplar al lui Engel Károly nu putem reține decît cîteva considerații. În ce privește circulația traducerii lui Koncz se susține:

„Pe baza manuscriselor prezentate, este evident că traducerea lui Koncz n-a fost populară numai în ținutul Aiudului precum de-a lungul Someșului, ci și la Arad și în împrejurimile Crișurilor – așa cum o demonstrează exemplarul de la colegiul din Debrețin – și în altă parte a circulat în mai multe mîini“. Engel Károly vorbește despre succesul lui Koncz, care „a cunoscut, se poate spune, din apropiere limba populară reomânească din Ardeal și modul de gîndire al românilor ardeleni și astfel – în ciuda cîtorva abateri lingvistice – a reușit, aproape pînă la capăt să păstreze unitar prospețimea deschisă a modului de interpretare al lui Csokonai.

În fiecare rînd se simte că se străduiește să facă accesibilă, cu deosebire pentru poporul de rînd, măiestria poetului maghiar. Tocmai de aceea, acolo unde se ivește ocazia, localizează acțiunea și, în mod evident, își află plăcerea, pe propriul său risc, de a înțepa cu observații actuale. (...)

Farmecul specific al transpunerii românești constă, însă, în „ardelenizarea” acțiunii, adică în marea rutină de a improviza a traducătorului”. Apar localități românești ca: Aiud, Cluj, Sibiu, București, Cetatea de Baltă. În timp ce textul lui Csokonai se referă la războaiele lui Napoleon, versiunea lui Koncz este țărănească, pe temeiul povestirilor unor veterani care au putut lua parte la luptele împăratului francez; plecarea la oaste se petrece ca în tradiția țărănească, cu participarea întregului sat, a soțiilor, a socrilor, fraților.

Engel Károly dă și bogate explicații lexicale, comentînd transferul de nume, mai precis românizarea numelor care apar în traducerea lui Koncz.

Solidul studiu al lui Engel Károly descrie cu precizie manuscrisele studiate, stabilește filiații și cronologii. Traducerea lui Koncz este așezată în procesul de dezvoltare al literaturii de la începutul secolului trecut, în contextul *Țiganiadei* lui Ion Budai Deleanu sau a traducerii de către Ioan Barac a celebrei povestiri în versuri a lui Fazekas Mihály, *Ludas Matyi*, sub titlul *Pipelia gîscariu* (tipărită, din păcate, abia în anul 1916, cu titlul complet *O paradigmă a leneșului Pipelea Gîscariu mult curioasă*).

Am vorbit, pînă acum, doar despre unele comentarii referitoare la traducerea lui Koncz (fără a epuiza lista). În continuare voi prezenta manuscrisele în forma lor nepublicată, pe baza unor cercetări atente personale a tuturor textelor cunoscute și anume, în număr de opt.

Manuscrisul R. 788.13 de la Debrețin, unul din cele mai frumoase sub aspectul grafiei, conține *Cuvîntul către cititori* al traducătorului (cuprins și în alte manuscrise) pe care îl reproducem în traducere românească (cu precizarea că versurile sînt traduse din latinește, cum apar ele în textul original):

„Vrednice cititor,

Batrakomiomahia lui Homer, tradusă în versuri maghiare de răposatul domn Csokonai Vitéz Mihály (*Bătaia broaștelor cu șoarecii*) a cîștigat atîta simpatie prin limba ei, încît nici atît de trufașa Franță nu s-a rușinat s-o traducă în limba sa. De aceea, venindu-mi și mie poftă, am început s-o traduc în hexametri latinești; după cum urmează:

Muză, vorbește-mi despre-ale broaștelor crîncene lupte
Cu dușmanii lor, șoarecii – Zei, deschideți-ale cerului porți
Puterile-adună-ți și sfatul și trăsnete-abate
Spre-a calma soiu-acesta și-mpotriva unor atari tulburări,
Precum o imensă coloană de giganți și centauri
În bătaie s-au prins ai mocirlei localnici cu șoarecii
Dar mai întîi cauza acestui groaznic război caut-o;
Ca un cerb așa fugit-a de moarte din gheare scăpat șoarecele,
S-a oprit, însetat, să bea apă, pe malul mocirlei
Și cu deplină savoare din dulcea tăului apă băut-a.
Văzîndu-l pe el Bufo, așa i-a grăit: servus, amice!
Grof ești, baron, cetățean ori o babă bețivă?
Cum am putea stabili legături amicale corecte?
Eu sînt al luncilor cu ape monarh, al lor redutabil stăpîn,
Marele prinț moștenitor al mocirlelor. Uda,
Uriașa mea mamă, a mărilor stăpînă, născutu-m-a,
Regină și-ntr-ale apelor nimfe distinsă frumsețe.
Și precum văd, după cel mai distins și regal semn al tău
Comandant ești de oști și încă dintre toți cel mai viteaz.
Așa te arată făptura ta minunată și neamul,
Dar asigură-mă, rogu-te, despre-a ta nobilă spiță.

Atunci, venindu-mi în minte că scriu numai pentru cei care știi latinește, m-am plictisit și m-am gîndit astfel:

Dacă o traducă în limba valahă o vor înțelege toți valahii și cea mai mare parte a maghiarilor din Ardeal și totuși această mică operă va fi tradusă într-o limbă mai mult.

Dacă am procedat bine sau nu, vrednice cititor, mă încred în judecata ta binevoitoare și, în privința aceasta, mă mîngîi cu acea apreciere că și chiar dacă am greșit, greșala poate fi iertată. Înainte de toate ar trebui să cer iertare de la mine pentru timpul pierdut, dar aceasta e terminată. Ție, ca s-o citești, îți va trebui mai puțin timp decît mie pentru traducere, de aceea nădăjduiesc că pentru această mică pagubă mă poți ierta, ceea ce te rog cu toată încrederea.

Traducătorul“.

Este explicat, aşadar, mobilul traducerii *Batrakomihahiei* în româneşte. Se vede că traducătorul se gîdea să o tipărească pentru a fi citită de cîți mai mulți cunoscători ai limbii române: dar, după cum se ştie, traducerea n-a văzut lumina tiparului, deşi așa cum afirmă Valeriu Branisce, în studiul citat, „din unele date ale istoriilor mai vechi ale literaturii noastre – d. e. din Lăzăriciu ș. a. s–ar părea că lucrarea lui Koncz a apărut în tipar, – la Armeni nu a existat niciînd tipografie – ne pare mai presus de orice îndoială că lucrarea lui Koncz a rămas în manuscris, răspîndindu-se prin numeroase copii“. Tocmai circulația copiilor (cunoscute, pînă acum, nouă) arată că nu poate fi vorba de o ediție tipărită.

Manuscrisul 413, păstrat la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, așa cum am menționat mai înainte, a fost cercetat mai întîi de Grigore Silași, apoi de Nicolae Densușianu și de Valeriu Branisce și tipărit de Iosif Vulcan. Acest manuscris nu conține decît traducerea, strofele sînt nenumerate, nu există explicații de cuvinte nici în pagini, nici sub formă de glosar.

Manuscrisul nr. 173 din Biblioteca aiudeană este unul din cele mai frumoase (ca grafie) și prin conținut. Este cuprins și *Cuvîntul către cititori* al lui Koncz și o succintă notă explicativă a copistului, care mărturisește că „întrebînd și de la alții a învățat multe cuvinte valahe“. Textul este însoțit de foarte multe explicații de cuvinte în limba maghiară (în pagină, lateral) precum și, la sfîrșit, de un glosar român-german-maghiar (sensul german e dat în paranteză), sub titlul *Die aus der ungarischen Sprache entstehen in Siebenbürgen vom den Walachischen allgemein bekanten Wörter in diesem Werke sind folgende*, adică *În această operă sînt următoarele cuvinte de origine maghiară cunoscute în general de valahii din Transilvania*. Lexicul e corect, autorul cunoștea bine și limbile română și germană. El mai afirmă, explicînd cuvîntul Aiud, următoarele: „Hier hat der Hr. Kontz József dieses Werk in's Walaschischen übersetzt“, în românește: „Aici a tradus D-1 Kontz Iosif această operă în limba valahă“, este singura afirmație care indică locul traducerii, orașul Aiud.

Manuscrisul 3119, de la Biblioteca Centrală Universitară clujană, caligrafic scris, conține, pe lîngă *Elő szó. Érdemes olvasó (Cuvînt înainte. Vrednice cititor)* al traducătorului, o însemnare a copistului Deésy H. István (*Jegyzése a le író-nak = Însemnare a copistului*), despre care am vorbit comentînd studiul lui V. Branisce, numeroase explicații de cuvinte în marginea paginilor. Strofa 125 este sărită și adăugată la sfîrșit. După terminarea transcrierii, copistul (care se

vede că știa foarte bine românește) adaugă o strofă originală, de opt versuri, în care insultă cu totul ireverențios (dar trădînd o anumită mentalitate) pe români; strofa respectivă nici măcar n-a fost amintită de comentatori; o reproducem, cu ortografia maghiară originală:

„Jesztye un nyam in Árgyál
Kare sze zitse Román
Hotz, telhár, si blesztemátz
Motz gyin muntye si Mokán.
Nyám preszit¹ gyin gyául gyin dráts,
Fuzsind gyin Itálie.
Furts lá grumáz, bube pe kur
Domn sze nu kumvá fie“.
(Ne lipsim de comentarii).

Manuscrisul 5546 de la Biblioteca Academiei R. S. R. din București, frumos caligrafiat și datat 1846 (cel mai vechi manuscris ca datare) conține *Cuvîntul către cititori* al lui Koncz. Nu are cuvinte explicate (se adresa cititorilor români). Față de alte manuscrise, la sfîrșit sînt incluse, în traducere românească, (bineînțeleas cu ortografie maghiară ca și textul *Batrakomiahiei*) 20 de strofe din lirica lui Csokonai, sub titlul *Mai cere de glumă plosca de piele de mînz din versurile domnului Csokonai întoarse în versuri românești*; este traducerea poeziei lui Csokonai *Szerelemdal a csikóbörös kulacshoz* (în traducere fidelă *Cîntec de dragoste către plosca din piele de mînz*). Textul a fost publicat, cu ortografie maghiară, de Engel (Köllő) Károly în cartea citată; reproducem doar prima strofă, ca titlu de curiozitate:

„Scumpă, dragă, porumbiță!
Cu piele de mînz ploscuță!
Mori și trăiesc pe sama ta
Pe sute fete nu te-aș da“.

1. prăsit (n. n.)

După acest ciclu de cîntece de dragoste traduse din Csokonai, urmează cele două strofe safice despre care a fost vorba în legătură cu studiul lui Valeriu Branisce și pe care le-am reprodus acolo.

Manuscrisul 3481 de la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, așa cum o arată grafia și hîrtia, pare a fi o copie mai nouă, înțelegem: de după anul 1880. Acest manuscris e interesant și prin aceea că se adresează cititorilor români, avînd în vedere că, după terminarea copierii traducerii, urmează cele două strofe safice și un glosar român-român, intitulat (cu ortografie românească) *Semnături pe sama celor care n-or pricepe*. Sînt explicate 36 de cuvinte. Iată cîteva mostre din acest glosar:

„f) *Perspectiva* glajă care uitîndu-te prin ea arată toate celea mai mari și mai aproape“. Este explicația următoarelor două versuri din strofa 27:

„Se uită cu perspectiva

Ca domnișorii din Cluj.“

„h) *Europa* a fost o fată de crai frumoasă, a îndrăgit-o Iupiter, dumnezeul reginelor, cel mai mare, să o poată fura s-a făcut un taur frumos – văzînd fata taurul frumos și blînd s-o așezat în spatele lui – taurul a fugit cu ea și a notat peste mare.“ Este explicația primelor versuri ale strofei 32

„Nu o fost dus pe Europa

Taurul peste mare,

Cum mă duce blestemata

Broasca asta în spinare.“

„i) *Veneția*. Un oraș făcut pe ape, în Țara Telieniască“.

Manuscrisul 430 de la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, despre care a mai fost vorba, este unul din cele mai frumos scrise. Are o prefață a traducătorului, o însemnare a copistului Deésy H. István senior și o listă de *Adăugiri* din care reținem cîteva:

„Am rămas cu buzele înflăte.

—

Apa ce pică necurmat sapă și piatra.

—

Brînza bună poate fi în burduf rău.

—
Hai să vorovim nimica.

—
Mai multe lovituri de secura doboară stejarul cel mai puternic.

Cocostîrcii pe aiurea văreazăși pe aiurea ierneză.“

Ultimul manuscris, descoperit de profesorul Marjai Márton, are titlul *Batrachomyomachia luj Homerus. Betája Barastyélor ku Saretsi Intrarsze gyintij in versurj Unguresty gye Domnu Csokonai si dupe jél in Rumunésty gyé K. I. In anul 1816, Lunál Iulie*. Acest titlu se deosebește de celelalte doar prin aceea că numele traducătorului este indicat doar prin inițiale. Strofele sînt nenumerate. Grafia este frumoasă, cu cerneală maro închis, pe o hîrtie gălbuie. Nu este reprodușă prefata traducătorului, nu sînt nici un fel de explicații de cuvinte. La sfîrșit se adaugă cele două strofe safice despre care s-a mai vorbit.

„Aventura“ îndelungată a traducerii lui Koncz Iosif (începută în anul 1816) nu se încheie cu ceea ce am spus pînă acum; ea cunoaște și forme tipărite, așa cum, tangențial am mai amintit. Grigore Silași, la sfîrșitul articolului său din *Familia* (unde, după cum am văzut, publică 18 strofe ale traducerii), scrie: „fragmentul din poezia despre care se vorbește în articolul precedente, și care toată se va publica în „Siedietóra“. Este revista *Șezătoarea*, Foaia poporului român, Budapesta, al cărei „proprietar, redactor respunzător și editor“ era Iosif Vulcan. (În ortografia de atunci: Siedietóra). În acest periodic, care apărea la Budapesta, în cel de al III-lea an, numărul 3, din 1 martie 1877, se publică traducerea lui Koncz (sînt lăsate înafară strofele: 7,12, 121, 129 și 131–141). Ortografia utilizată de Iosif Vulcan este cea cipariană, în uz, la acea dată, în periodicele românești (și în cărțile tipărite) din Transilvania și Ungaria. După titlu, *Batai' a bróscelor cu siórecii*, Iosif Vulcan informează pe cititori că „Întîmplarea aceasta s-a scris la anul 1816 de cutare Iosif Conțiu, a descoperit-o în anul trecut între niște scrisori vechi dlu Grigore Silași în Clusiu, și a mai poleit-o redactorul acestei foi“. „Poleiala,“ adică cizelarea, însemnează, în realitate, o serioasă intervenție în text a lui Iosif Vulcan, este un fel de colaborare, editorul devenind coautor al *Batrakomiomahiei* traduse de Iosif Koncz. Textul publicat de Iosif Vulcan este manuscrisul 413 de la Biblioteca Centrală Universitară clujană. Au fost „poleite“ circa 80 de versuri, unele strofe fiind

combinate, creindu-se o altă strofă. Iosif Vulcan are o anumită scuză: unele cuvinte pot fi considerate vulgare, naturaliste chiar, nu sînt corespunzătoare „estetic“, mai precis: etic. Dar chiar cel dintîi cuvînt din strofa invocatoare, *Muză*, este înlocuit cu *Zină*, fără nici o justificare. Numele proprii sînt schimbate: *Lingătoru* devine *Fugătoriu*, *Gheție* devine *Ia-te ș. a.* Nu este cazul aici să urmărim paralele cele două versiuni: originalul și modificările lui Vulcan.

În raport cu Grigore Silași sau Iosif Vulcan, Moldován Gergely publică manuscrisul 430 de la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, păstrînd ortografia maghiară, textul *Bătăii broaștelor cu șoarecii*, în revista *Ungaria*, pe care o edita la Cluj. Textul, precedat de *Cuvîntul către cititori* și *Nota copistului* (reproduse în maghiară), este inclus în numerii 10 (septembrie), 11 (octombrie), 12 (noiembrie) și 13 (decembrie) din anul 1895 ai amintitei reviste. Moldován Gergely „poleiază“ și el textul, dar într-o altă manieră decît cea utilizată de Iosif Vulcan și cu mult mai simplu, printr-o colaborare eliminatoare a părților care i se par că ar leza morala; e adevărat însă că această intervenție se produce numai începînd cu strofa 40; abia aici își dă seama că este, probabil, indecent să păstreze unele cuvinte vulgar-populare păstrate în strofele 29, 33, 35. În continuare, în locul unor asemenea cuvinte sînt puse puncte.

Am vorbit despre un text pe care citorii nu-l cunosc; am urmărit doar drumurile acestuia, așa cum sînt ele jalonate pînă acum. Textul va fi, sperăm, editat într-un volum. Cine este interesat, pînă la publicarea integrală a versiunii românești a lui Iosif Koncz, poate citi originalul maghiar al lui Csokonai Vitéz Mihály, *A béka és egér harc*, pentru a înțelege acțiunea. Structura epopeii este alcătuită nu din cîntece, ci din patru pipe de țăbac, fiecare secvență durează cît a-i fuma o pipă și se încheie atunci cînd poetului i se termină tutunul. Față de textul lui Csokonai, traducătorul își permite nu numai localizări, schimbări de nume ale personajelor, ci și unele intervenții originale interesante. Traducerea lui Koncz, inegală valoric, este, totuși, frumoasă, pe alocuri depășind ca atmosferă poetică originalul. Se poate constata aceasta chiar din prima strofă (înfara numărătorii) în care se evocă, în maniera clasică, muza (*felfoházkodás*):

La Csokonai:

Míg elkezdeném énekem,
Instálom a Múzsámat,
Pindusi dohánnyal nekem
Töltse meg a pipámat;
Hogy kezdhessenek énekembe,
Melyet minap hevertembe,
Firkáltam a térdemen.

La Koncz:

Muză dragă, umple-mi pipa
Din dohanu Pindului,
Să mă apuc să-ți cînt una,
Să dăm drumu gîndului.
Cîntecul care v-am făcut
Într-o noapte, cînd am zăcut
După deal cu oile.

Ioșif Koncz transpune, deci, mediul creației, într-o lume mai poetică, s-o numim bucolică, pastorală, în bună cunoaștere a vieții țăranilor români.

Asistăm, de-a lungul celor 150 de strofe (grupate în patru pipe de țăbac) la o confruntare puternică, homerică, desfășurată după toată arta militară; totul este anunțat, chiar dintru început, sub semnul unui măcel îngrozitor:

„Scriu o larmă și bătaie
Groaznică și minunată,
Un potop și băbătaie,
Care o fost odată,
Cînd armadia broaștelor
Și oastele șoarecilor
Făcură bălți de sînge.

Vai! Vai! păcatele noastre!
Și a scrie mi-i groază,
Cum se zdrobeau două oaste
Cu niște bote groase;
Cum bucuiau tunurile
Cum mai săreau capurile,
Strigînd toate de pe moarte.“

În continuare, se arată cauzele conflictului, prezentarea principalilor eroi, cu laude de sine asupra puterii și a bogățiilor. Personajele, deși broaște și șoa-reci, au nume de oameni, vorbesc și se comportă omenește. Se fac pregătiri de bătaie, după toate regulile artei: mobilizarea, aprovizionarea armatei:

„Caș, slănină, carne, brînză,
Și cîte-o piele de ros.
Toți cocenii să se strîngă,
Care rod ei bucuros.
Rîze, haine rele, poame,
Curechi, bune de foame
Să se strîngă în magazin.“

Se țin discursuri, se organizează oștile, entuziasmul este general, cătănimea se strînge la cazarme, se înarmează, se adună cele necesare (haine, pălării, „mundur“, bocanci). Au loc tratative între cele două tabere. Armata broaștelor este pregătită temeinic. Intervin și zeități (Mercurius, Palas, Minerva, Iupiter), în cea mai bună tradiție clasică. Pe lîngă bătălia generală se consumă și dueli ale unor reprezentanți ai celor două tabere:

„Pe urmă craiul Toxartu
Scoaseră o sabie,
Ieșir-amîndoi la largu,
Cu Bucur din Trestie.
Bucur ținea asemenea
Pușca da' n-avînd cremene
Dădură de tri ori trosc.“

Faptele sînt trecute în cronici, care denaturează adevărul, așa cum le consemnează „Cărțile șoarecilor /Tîpărite la Sibii“. Încăierarea este atît de mare încît

„S-o mestecat laolaltă
Șoarecii cu broaștele.
Se tăia mare cu baltă,
Pe cîmpul lung sîngele.
Zac vătămași cu morții,
Risipiți pe cîmp ca porcii,
Ca snopii după secere.“

Atmosfera românească este realizată și de secvențe cum este următoarea:

„Ales dumnezeițele
Cît ce-o văzut mirăciunea,
Ș-o ascuns cu catrințele
Obrazul și rușinea,
Ca la noi în biserică,
De rușine și de frică,
Fac și astăzi fetele“.

Broaștele sînt, în cele din urmă, victorioase. Lupta se încheie cu lăsarea serii; pastelul este mitologic-poetic:

„Caii frumoși ai soarelui
Picioarele și-o udat,
În apa oceanului,
La hodină s-o și dat.
Venind noapte, întunecară
Și atuncea se lăsară
De vărsare sîngelui.“

Terminîndu-se bătaia, se termină și pipa de țăbac a poetului și, în consecință, povestirea:

„Și eu mi-am gătat țăbacul,
N-am de unde mai băga,
Și scriitorul, săracul,
Nu ști de unde cîștiga.
Că știți, domniile voaste,
Nu-i lucrată nici o castă
În Pindu cel românesc.“

Deocamdată, și-a gătat țăbacul și semnatarul acestui studiu.

AMBRUS MISKOLCZY-IOAN O. RUDEANU

BIBLIA DE LA BUCUREȘTI

(După trei secole de la apariția ei)

Nici o carte în literatura mondială nu a avut o însemnătate așa de hotărîtoare în istoria omenirii ca biblia. Ea este un izvor de nesecat al credinței, cunoașterii și meditării asupra sorții umane. Traducerea ei face epocă cu fiecare în fiecare cultură națională în lume.

După strădaniile perseverente ale cărturarilor, clericilor români și după un șir de traduceri parțiale, în anul 1688 a ieșit „în scaunul Mitropoliei Bucureștilor” – astfel zis în tipanița ei. Biblia în text integrat în graiul poporului – pe românește – traducerea a fost un pas înainte în democratizarea culturii românești.

Reeditarea ei în anul 1988 reactualizează această tradiție, după cum reliefează, în prefața ediției prezente, eruditul și alesul om de cultură Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist. „Dar, în același timp, această Biblie este și o nobilă și generoasă restituire de vorbire către poporul, al cărui geniu creator a făurit-o, și către limba acestuia, ajunsă însă pe o nouă și mai înaltă treaptă a desărvîșirii sale, ceea ce e o ofrandă aleasă și curată adusă pe sanctuarul în care arde neîncetat flacăra de-a pururi vie a evlaviei străbune”

Nu e în intenția noastră de a prezenta toate discuțiile pasionate legate de acest monument de cultură și de răscruce în evoluția limbii și culturii române. Ea a desărvîșit biruința scrisului românesc asupra celui slavon, limbă a eliteilor care s-au izolat în spiritul său de cast și oligarhie.

Primele brese în acest zid despărțitor au fost făcute prin biserică, prin clericii și copistii care au tradus și răspândit inimile și legendele noastre naționale.

Primele încercări de traduceri din Biblie au fost mai vechi: primul text românesc păstrat este Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung 1521.

– Codicele Voronețean, Textele rotacizate din Maramureș.

– Psaltirea Scheiană.

– Psaltirea Voronețeană, din secolele XV și XVI, sau poate și mai demult. La 1550 apare la Sibiu un TETRAEVANGHEL român-slav. Și apoi apare pe marea scenă a culturii noastre „Diaconul Caresi la Brașov, care știm cu tot cea a făcut el în sec. XVI, apoi fiul său Șuban care a alcătuit vestita „PALIA de la ORĂȘTIE“ (1582), adică V. T., incomplet dar foarte valoros.

Dar numai în secolul al XVII-lea și din mai multe izvoare se naște un fluviu, care nu mai poate fi oprit. Au urmat N. T. de la Bălgrad 1648 și Psaltirea de la Bălgrad cu ajutorul principelui Transilvaniei Gheorghe Rákóczi I.

Spătarul Nicolae Milescu traduce V. T. rămas în manuscris, dar pierdut. Dar au rămas 2 copii care au ajuns pînă la noi, una este la Cluj-Napoca alta la București. În anul 1683 apare la Rîmnic și București o Evanghelie și un Apostol.

Între specialiști există mai de mult timp o controversă cu privire la traducător: *Biblia de la Buc.*

Postfața indică drept traducători pe: *Frații Radu și Șerban Greceanu*, se mai amintește *Ep. Gherman de Nisa* – grec, și episcopul *Mitrofan al Buzăului*, care tipograf și cu precizarea de la sfîrșit: „*îndreptării cuvintelor românești ostenitoare.*“

Iar Șerban Cantacuzino, inițiatorul lucrării, spune în prefață că a încredințat traducerea „unor dascăli cunosători de limbă elinească și unor ai noștri oameni ai locului“.

Controversele încep de aici: „*cine sînt ai noștri oameni ai locului*“. – În chip expres sînt numiți frații Breceanu și Mitrofan. Atît V. T. din *Biblia de București* este cel tradus de spătarul Nicola Milescu, iar N. T. este cel tradus de Simion Ștefan și apărut la Bălgrad (Alba-Iulia 1648). Acesta din urmă argument nu este chiar așa tare susținut, fiind foarte multe diferențe între cele două texte.

Argumentul pentru utilizarea traducerii V. T. de către Milescu ar fi introducerea, în *Biblia de la București*, a unui tratat al lui Iosif Flavius: „*Despre rațiunea dominantă*“, text existent și în traducerea lui Milescu.

N. Iorga merge pînă acolo și spune în *Istoria României*, vol. VI, 1938, pag. 367 – că „*Stolnicul Constantin Cantacuzino este adevăratul autor*“ (fratele dominant) Prof. V. Cîndea ca autor.

Putem spune și nu ne îndoim de onestitatea celor care au patronat traducerea și tipărirea ei: Domnitorul Șerban Cantacuzino – Patriarhul Dositei al

Insulalimului care scrie una din prefete, Teodosie Vertemenul, Frații Greceanu, Mitrofan al Buzănil și Constantin Brîncoveanu. Căci o parte din tiraj s-a tipărit sub domnia sa.

Domnitorul Șerban Cantacuzino, care a înțeles nevoile și necesitățile timpurilor, nu a putut vedea Biblia pusă între coperti, că a murit cu 11 zile înainte de a se fi terminat. Lucrarea începe la 5 noiembrie 1687, primele exemplare au fost terminate în septembrie 1688, iar restul se încheie la 10 noiembrie 1688 și de aceea pe unele din Biblii este trecut Șerban Cantocuzino și pe altele Constantin Brîncoveanu.

Biblia de la București este așadar o sinteză a tuturor pașilor făcuți pe tărîm lingvistic în cultura românească de-a lungul veacurilor, spre desărvîrșirea limbii. Ea a fost destinată „la un întreg norod“.

Prezența în *Biblia de la București* a tratatului „Despre rațiunea dominantă“, ca tratat filosofic, e o dovadă a legăturilor convergente între creștinismul ortodox românesc din secolul XVII-lea cu umanismul apusean, ne arată sensibilitatea pentru idei înnoitoare. Și mai putem spune că în anul 1688, la sfîrșit de secol, limba română se dovedește a fi aptă pentru o lucrare filosofică. Limba română a găsit în ea suficiente resurse pentru a exprima idei înalte, filosofice.

– Biblia de la București a circulat pretutindeni unde Domnul a fost lăudat în limba românească de îndată ce a și apărut.

A răspîndit limba ei în toate casele, de la toate altarele.

Biblia de la București este un dar și un omagiu neprețuit, adus graiului nostru.

Cea ce este emoționant pentru cititorul zilelor noastre este modestia celor ce s-au sacrificat acestui act de cultură.

Iată cum scrie:

„A tot meșteșugul tipografiei în îndreptării cuvintelor românești ostenitoriu, de Dumnezeu iubitoriu Mitrofan, Episcopul de Huș, s-au început acest dumnezăiesc lucru în luna lui noiembrie, în 5 zile, anul de la începutul lumii 7196 (1687) și s-au săvîrșit în noiembrie 10, anul 7197 (1688).

Pe tine, prea vrednice cititoriu cu umilînța te rugăm pre această sfîntă și dumnezuiască carte, unde vei afla mișcare luncăturii în lucrul acesta al nostru, să nu blestemi, ce, ca un bun și cu bună inimă, îndreptează și nu pune întru ponos, ce iartă, că și noi sîntem oameni, asemenea pătimași, ținuți de slaba fire carea nu lasă nici pe un om a rămîne fără greșală. Că, pe cît am

putut, cu nevoință am lucrat și, precum am aflat în izvod, așa am dat și în tipariu. Ce te rugăm, iartă, ca și tu să dobîndești iertăciune de la Preaputernicul Dumnezeu, al Căruia dar și milă și noi îl rugăm să fie cu tine pururea“.

Discuțiile privind valoarea traducerii Bibliei de la București nu încetează nici în zilele noastre. Gala Galaction, Preot, Prof. Academician al Academiei Române și ilustru scriitor (1879–1961), traducător autentic și modern al Bibliei, cu intuiția și erudiția sa a depășit cu judecată treisemele istoricilor literari care elogiază și desconsideră în același timp și spațiu Biblia de la București.

„Bătrîna Biblie cantacuzinească, împovărată de arhaisme, calchiată după fraza elinească și obscură ca o pădure braziliană, nu putea să mai facă față nevoilor zilei și intereselor noastre confesionale. O traducere mai sprintenă și mai adecuată situației actuale a limbii românești vine și umple un gol, pe care-l simt deopotrivă și păstorii și păstoriiți.

Este un pas mai departe în calea lungă și plină de etape a vieții noastre sufletești. Este o treaptă nouă, pe care urmașii vor depăși-o mult mai curînd de cît noi pe cea de la 1688“

Iunie 1932.

Dar Gala Galaction a știut cel mai bine că o „depășire“ a fost posibilă numai datorită muncii pionerului din secolul al XVIII.

Ceea ce există nu trebuie să fie dărîmat.

De aceea privim cu adîncă evlavie la tot ceea ce au produs strămoșii, umanizarea vieții. Retipărirea după 300 de ani a Bibliei de la București este un act de cultură care ne invocă timpurile celor ce au pus bazele culturii românești.

De aceea în orice biserică se găsește mesajul și nu amintește pasajul prefaței care spune: „Cercetați Scripturile – zice Domnul – întru acestea să încheie toată cunoștința celor dumnezeiești și omenești lucruri. Acestea cuprind poruncile și legea lui Dumnezeu, care porunci este înțelepciunea, cea care face pre om adevărat om“ ... Din prefața lui Ioan Șerban Cantacuzino Basarab, din 1688, a Bibliei.

Mare și de piosă amintire lui Andrei Șaguna, Mitropolitul Transilvaniei și a tuturor românilor din Ungaria.

„Aceste două traduceri – Noul Testament de la Bălgrad și Biblia de la București 1688 – spune Șaguna în „Studiul Introductiv“ al Bibliei de Sibiu din 1856–1858 – sunt ușile prin care s-a învrednicit poporul românesc a intra în cîmpul cel ceresc al dumnezeiștilor învățători, care, în mijlocul vijeliilor și

valurilor lumii, rămân neclintite și adevărate din veac în veac. Ele sunt izvoare din care au izvorât întâia dată apa vieții Veșnice pentru neamul românesc, în toate părțile pământului pe unde este risipit“.

„*Biblia de la București* ne cheamă pe toți în jurul ei, ca în jurul unui foc, veșnic arzând, menit să țină trează frumoasa și dulce – pentru eternitate – limba noastră română“. Dr. ANTONIE PLĂMĂDEALĂ

Și rămîne „*Un monument literar fără pereche*“ în cultura noastră.

„*Opusă de proporții monumentale pentru aceea epocă, prin ea se pune în circulație o limbă literară, care cuprinde sinteza eforturilor tuturor scriitorilor ecleziaști români de pînă atunci și se deschide calea pe care se va dezvolta limba română literară de mai tîrziu.*“ (Ioan Ghetie) Bc. 1972. 53–65, în l. română).

„*Biblia de la București* este un monument important al literaturii noastre vechi și reprezintă o sinteză a eforturilor anterioare ale cărturarilor români, pentru introducerea limbii române ca limbă oficială a cultului religios“.

(BORIS CAZACU)

SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN:
VENCZEL JÓZSEF ȘI
LEGĂTURILE
UNGARO-ROMÂNE
ÎN DOMENIUL ȘTIINȚELOR
SOCIALE

Kósa László scrie undeva: „În trecerea în revistă a tradițiilor progresismului burghez ocupă un loc important mișcarea de cercetarea satului a celui de-al patrulea și cincilea deceniu din secolul nostru. Membrii cu responsabilitate socială ai tinerei intelectualități maghiare crescute deja în România s-au grupat în bună parte în jurul Tinerilor Ardeleni (Erdélyi Fiatalok). Răspunzând cerințelor moderne, considerându-l în multe privințe drept mentorul lor pe *Dimitrie Gusti*, au organizat, ca o antrepriză independentă a generației, taberele lor de investigații de pe valea Călatei, din Cîmpie, de pe valea Borșei. În primii ani ai socialismului au ajuns în centrul atenției aspectele strădaniilor lor, care în noua eră nu s-au arătat a fi justificate. Trebuia să treacă o mai lungă perioadă de timp ca să se adevărească intenția și direcția progresistă a muncii lor.”¹ Așadar, acest studiu se străduiește să dea, de la o distanță de mai multe decenii, o imagine obiectivă a activității de pionierat a lui Venczel József, personalitate prominentă a mișcării ardelenene de cercetare a satului.

Sistemul de idei, metodologia lui *Dimitrie Gusti*, om de știință în domeniul științelor sociale și politician de însemnătate europeană între cele două războaie mondiale, înfrurirea pe care a produs-o asupra cercetării maghiare a satului în general, istoria sociologiei a dezvăluit-o în linii mari, respectiv, a făcut-o accesibilă în limba noastră². Întrucît Venczel József este calificat ca fiind cel mai bun discipol maghiar al lui *Gusti*, merită să aruncăm o privire mai atentă asupra rolului său de mediator.

Ajungînd din Ciuc la Cluj, la începutul anilor '30, Venczel se alătură cercu-

lui *Tinerilor Ardeleni*. Revista acestei generații urmărește de la început activitatea școlii sociologice de la București. Venczel József este secretarul fondator al *Seminarului satului*, al mișcării care și-a propus ca obiectiv studiul științific al situației, ridicarea economică și spirituală a țărănimii, clasă care pe atunci constituia 3/4 a populației. Ei doreau să-și atingă scopul prin conferințe, scoaterea unei serii de caiete, muncă pe teren. Sub aspect metodologic merită atenție întocmirea colectivă³ a *chestionarului lor sociologic*, menit să contribuie la o mai bună cunoaștere a satului, printre sursele cărui se găsea, alături de lucrările specialiștilor maghiari, și chestionarul sătesc al romanului *Petru Suci*⁴.

La seminariile satului aveau loc interesante convorbiri pe marginea dezvoltării satului, a situației economice a satului, s-a făcut cunoscută munca pe teren, așa cum o concepea Gusti, activitatea la sate a *societăților Bartha Miklós și Sarló (Secera)*, se ocupau de arta populară, etnografie, într-un cuvânt, inițiativa s-a dovedit a fi un for larg al autoeducației, pe baza unui amplu evantai de probleme. Mai trebuie luat în considerare și faptul că la începutul anilor '30 aceasta a fost *singura* formă instituțională în viața științifică și publică din țară (din România – Sz. A. B.), care se ocupa de această activitate și astfel părea foarte rațională propunerea secretarului seminarului satului, Venczel József, ca să se dezvolte acest cadru organizatoric într-o organizație unitară a muncii la sate, care să cuprindă întregul Ardeal. Nu putem decât să regretăm că, din cauza disensiunilor interne și a lipsei externe de priză, această inițiativă începută atât de frumos n-a putut să devină, conform intenției organizatorilor, un for care, după modelul armonioaselor cercetări ale lui Gusti, ar fi putut să coordoneze întreaga muncă de cercetare. Sfera sarcinilor seminarului satului ei ar fi dorit s-o lărgescă, dorind s-o transforme într-un for de cultivare a legăturilor statomnicite cu tineri cercetători de altă naționalitate, dar pașii făcuți în această direcție erau nesiguri. (Conferințele reprezentanților tinerețului român și sas în 1932 – după cum ne anunță revista – nu s-au ținut din motive tehnice⁵).

Interesul profesional și conținutul social similar i-a apropiat în mod firesc pe specialiștii români și maghiari ai științelor sociale din această perioadă – iar atenția stămită reciproc a fost urmată de cunoaștere reciprocă, stabilirea unor relații reciproce și *interacțiuni*. În acest proces Venczel juca rolul de ferment. Își dă seama că proiectele școlii lui Gusti se află în deplină concordanță cu strădaniile de autocunoaștere ale maghiarilor din Ardeal și astfel ajunge să studieze

Székely András Bertalan

asiduu sociologia monografică. În 1935 își publică studiul său⁶ intitulat *Munca la sate și mișcarea de cercetare la sate în Ardeal*, care este implicit și prima recenzie de seamă pe teritoriul nostru lingvistic a cercetării sociologice gustiene. La această dată Venczel îndepărtându-se deja de luptele interne ale Tinerilor Ardeleni, este redactorul revistei *Hitel (Creditul)*. Lucrarea amintită trece în revistă și sintetizează întreaga literatură de specialitate maghiară, accesibilă, a epocii, precum și pe cea germană și engleză relevantă, etapele de dezvoltare și reprezentanții de muncă la sate. Pe baza consistentului studiu,⁷ apărut cu puțin înainte, al lui Gusti, prezintă sistemul sociologiei monografice, iar apoi istoria de un deceniu al atelierului bucureștean.

După propria-i amintire, noutatea lucrării sale consta în faptul că „urmărea exact raționamentul sistemului științific prezentat și era poate o curiozitate că în paralel aborda și principalele concluzii la care a ajuns în cuprinzătoarea sa analiză, publicată tocmai atunci, Ortutay Gyula, cu privire la metoda structural-funcțională în cercetarea satului. Sub aspect practic, la trecerea în revistă a „sarcinilor“, veni vorba – ca bază de plecare – de constatarea faptului că posibilitatea unci pregătiri de specialitate există în seminarul de sociologie, etică și politică a profesorului Gusti și se poate folosi această posibilitate dacă există nu numai entuziasm, ci se merge și pe linia unei creșteri conștiente de intelectuali“.⁸

De partea românească studiul lui Venczel József are un ecou deosebit. *Traian Herseni* reacționează în primul număr al revistei de specialitate a lui Gusti, evidențiind că autorul stimulează participarea tinerilor maghiari la seminarul sociologic din București.⁹ Caietul următor al *Sociologiei Românești* dă deja o analiză amănunțită de recunoaștere a rezultatelor obținute în ultimii ani de munca de cercetare a satului, muncă depusă de tineri maghiari ardeleni.¹⁰ *Octavian Neamțu* este de părere că modul de a vedea faptele și datele al lui Venczel este determinat „de condițiile politice și sociale speciale ale maghiarilor din Ardeal și situația lor în cadrul statului român. De aceea, conținând pe necesitățile naționale și spirituale ale minorității maghiare, el detectează legăturile cu satul în două forme ale sale de manifestare (...), anume, ca preocupare științifică și ca o luptă națională“. Este un amănunt important din unghiul de vedere al subiectului nostru, că el subliniază: „Pătrunderea sistemului de gândire sociologică a d-lui Gusti, precum și a metodei sale monografice în sociologie, în universul științific maghiar din Ardeal, nu poate avea decât consecințe favorabile, atât în privința cunoașterii

pământului statului național român, cât și a relațiilor spirituale dintre minoritatea națională maghiară și universul științific român. Și, de asemenea, avem aceeași părere și despre faptul că activitatea care țintește cunoașterea realității sociale ardelenice exercită o influență binefăcătoare și asupra vederilor politice ale minorității maghiare din Ardeal“.

Venczel József recenzează pe rînd toate lucrările de referință – în revista *Erdélyi Múzeum* – care abordează teoria și tehnica școlii monografice¹¹. Ca o dovadă de întindere de mîini reciprocă, concomitent cu aceasta primește și scrisoarea lui Herseni, în care acesta îi transmite invitația lui Gusti pentru a participa la o călătorie de studii de o jumătate de an la București. „Aici am petrecut – își reamintește el după mai bine de patru decenii – al doilea semestru al anului școlar 1935–1936, în institutul sociologic din București, beneficiind de sprijinul binevoitor al profesorului, de îndrumarea de inițiere a lui Henri H. Stahl, Traian Herseni și O. Neamțu, dar înainte de toate de frumusețea unui dialog mut, de întocmirea fișelor, pe care l-am purtat cu arhiva. Neîndoios, ține de categoria „norocului bun“ tot ceea ce s-a întîmplat. Să poți urmări în cîteva luni scurte, pagină cu pagină, documentația sistematizată a șase lucrări monografice, dovezile unor fapte și procese, (...), munca migăloasă, izvorul studiilor apărute pînă atunci.“¹² Putea să participe la munca de inventariere a materialului Muzeului satului din București, care nu peste mult a cîștigat faimă europeană, în care cultura populară – grație familiilor aduse acolo din fiecare zonă etnografică ilustrată și care trăiau în casele de acolo – a prins într-adevăr viață. Munca de teren o poate studia la Saň, acolo, unde de altfel au fost și *Németh László, Keresztury Dezső și Boldizsár Iván*¹³, de stilul de muncă colectiv se convinge în calitate de invitat la o consfătuire de trei zile la fața locului. Considerăm justă părerea, conform căreia „de la această dată îl putem socoti pe Venczel un gustian adevărat.“¹⁴

Reîntorcîndu-se acasă, publică și un material în revista de specialitate românească despre *hungarologie*.¹⁵ În articolul său arată că „scopul hungarologiei este realizarea cunoașterii depline a națiunii ungare; nu trebuie să accentuăm în mod deosebit că această strădanie și vederile privind știința națiunii ale domnului profesor Gusti sînt surprinzător de apropiate; (...) credem că facem un serviciu științific, cînd răspîndim și în limba maghiară aceste principii și teze fundamentale. Cunoașterea reciprocă a strădaniilor și rezultatelor este – sîntem convinși – cel mai bun mijloc al unui schimb de păreri obiectiv dintre știința românească și cea maghiară.“

Specialistul maghiar al științelor sociale nu numai că a preluat sistemul lui Dimitrie Gusti, ci aplicându-l la condițiile naționalității sale, l-a și dezvoltat. Prima sa manifestare de mare anvergură de acest fel este monografia sociologică a comunei Dănești.¹⁶ Grupul *Hitel* – însemnătatea căruia nu poate fi relevantă cu această ocazie și căruia Venczel i-a fost o personalitate de frunte – „a procedat la o fundamentare în științele sociale, în care și-au găsit un loc de cinste *tradițiile proprii, antecedentele de investigare a societății maghiare ardeleni*, străduindu-se să aducă în consonanță continuarea acestora cu aspectele pozitive care se puteau prelua din procedeele monografice.“¹⁷ Venczel nu-l privea fără critică pe mentorul său, revizuiind just unele din tezele sale, de pildă pe cea a paralelismului sociologic. Cu toate acestea, influența sistemului științific, etic și politic al lui Gusti este evidentă pe tot parcursul operei lui Venczel.¹⁸

Gáll Ernő arată că „nici *reciprocitatea*, o anumită *simetrie* n-a lipsit din legătura dintre monografiștii români și adepții lor maghiari, care, în liniile sale caracteristice, a corespuns schimbului democratic al valorilor spirituale, cerințelor unei *acculturații* autentice. Influențele spirituale au fost întregite de o muncă de cercetare practică comună, de schimburi de experiență, de călătorii de studiu, care n-au împiedicat niciodată dezvoltarea și activitatea independentă, de transmitere a necesităților existențiale și a tradițiilor proprii ale mediului receptor.“¹⁹ Însuși Gusti a urmărit acest proces. În nota sa intitulată „Metoda monografiei sociologice de la București în Ungaria“ constată că „metoda monografiei sociologice românești a avut un ecou deosebit și neașteptat în rîndul studenților maghiari ai Universității din Cluj, înainte și după Dictatul de la Viena, precum și printre sociologii din Ungaria.“²⁰ Este poate de ajuns, dacă întărim afirmația profesorului cu un singur fapt: Venczel a condus între 1941–1944 pînă astăzi de cea mai mare anvergură cercetarea complexă a satului în localitatea Unguraș din fostul comitat Solnoc-Dăbîca, care manifest și deliberat a decurs conform criteriilor monografiei.²¹

Pentru Gusti și cercul său a fost evidentă *funcțiunea* de o valabilitate mai largă, *regională* a sociologiei, pe care o cultivau ei. *F. Popu*, de pildă, constată că „popoarele din Sud-Estul Europei își pot întinde mîinile în vederea conlucrării, dacă se reazimă pe o unitate culturală determinată de o metodă de cercetare comună pentru toți, pe capacitatea tinerelor națiuni, de a-și cerceta și aprecia valorile spirituale și economice ale propriilor națiuni și de a-și găsi în aceste valori elementul comun.“²² Acestei doleanțe i-a făcut față cel mai per-

fect din partea românilor *Anton Golopenția* care, în posesia cunoștințelor sale de limbă maghiară și germană, întreținea intense relații profesionale internaționale și a scris și câteva lucrări de sociologie comparativă. Printre altele constată că conducerea statului ar trebui să întreprindă mult mai mult în privința apropierii de minoritățile locuitoare în țară.²³ Gusti conchide: „Știința națiunii trebuie așadar să urmărească puterea spirituală a națiunii, felul în care se raportează la viață, dar în aceeași măsură și sufletul vecinului, țările din jur și intențiile lor de dezvoltare, precum și populația conlocuitoare, minoritatea, care poate avea o tendință de autorealizare proprie, o menire numai a sa, care nu coincide cu cea a națiunii majoritare.”²⁴

Pășind pe urmele lui Gusti, Venczel a pus bazele unei științe a naționalității maghiare din Ardeal. Transilvanismul său, care a trecut dincolo de un liberalism de istoria culturii și publicistic, conta pe o reală comuniune a destinelor popoarelor din Ardeal. Faptul este bine ilustrat de cuvinte formulate și de el ale documentului final al Întîlnirii de la Tîrgu-Mureș: „Sîntem în deplina cunoștință a faptului că trăim o existență minoritară și simțim nevoia să căutăm condițiile și căile unei conviețuiri constructive dintre poporul român și poporul maghiar (...) Tineretul adunat la Tîrgu-Mureș se adresează, cu inima deschisă a unui popor care își iubește libertatea, poporului român care își trăiește plenitudinea visurilor sale naționale și s-a știut ridica la înaltul spirit de la Alba-Iulia, precum și conducătorilor lor ca să găsească modalitatea acceptabilă pentru ungerimea periclitată în drepturile sale la viață și umane, care să ducă la împăcarea sufletelor, la înțelegerea reciprocă cinstită și crează posibilitățile unei conviețuiri libere și frățești pentru cele două popoare în istorica nevoie a unuia de celălalt. Dorim acest lucru cu atît mai mult, cu cît sîntem convinși că în Bazinul Dunării poporul român și maghiar îi este hărăzită o menire comună superioară.”²⁵

Venczel a rămas credincios ideii formulate la Tîrgu-Mureș și în anii plini de grele încercări ai războiului și de după război. La 13 septembrie 1940 – în compania lui *Tamási Áron*, *Vita Sándor*, *Albrecht Dezső* și *Teleki Ádám* – înaintează un memorandum premierului *Teleki Pál*, care a efectuat o vizită la Cluj, în care se arată a fi un partizan al menținerii tradițiilor democratice ale societății maghiare din Ardeal și al înființării unor instituții naționale românești.²⁶ Venczel – în ciuda celor de mai sus și a celor relatate anterior – este condamnat în procesul preconceptat împotriva lui *Márton Áron*, și de la sfîrșitul anilor '40, o perioadă de aproximativ două decenii, este nevoit să tacă. În ultimii ani ai

vieții i-a fost dat să efectueze din nou muncă de specialitate în laboratorul de sociologie al Universității Babeș-Bolyai. Șeful său, profesorul *Ion Aluș* – care este în același timp și unul dintre lectorii volumului său postum – îl califică ca pe un excelent demograf și statistician, pe care – alături de mulți alții – îl consideră un model al său și din punctul de vedere al ținutei de savant și al silinței.²⁷

Opera lui Venczel József, chiar și în forma sa nefinalizată, este o performanță ieșită din comun în științele sociale maghiare ale trecutului apropiat. Putem lua în mâinile noastre, sub formă de volume, miezul activității sale pentru prima dată la jubileul său de 75 de ani.²⁸ Să încheiem scurta noastră sinteză cu amintirile singurului discipol în viață al lui Gusti, Henri H. Stahl: „Ar fi fost nevoie de munca comună a cercetătorilor de diferite naționalități, care să fi investigat – pe baza unor proiecte aduse în consonanță și a unor criterii identice – întregul spațiu dintre Carpați și Balcani (...) o astfel de muncă colectivă, care presupune nu numai înmănuncherea forțelor din diferite discipline, dar și o alianță a națiunilor și naționalităților care locuiesc în același spațiu geografic și istoric, ar fi extrem de utilă nu numai sub aspect științific, ci sub toate aspectele: poate ne-am înțelege mai bine cu toții, care trăim pe același segment al mapamondului. De făcut am făcut totuși foarte puțin. Deși profesorul Gusti a stimulat stabilirea de legături, raporturi cu adevărat strânse, n-am reușit să statornicim decât cu ungurii – ardeleni și budapeșteni în egală măsură – și cu sașii. Am rămas însă cu un ideal, pe care istoria oricum îl va pune, odată și odată, pe ordinea zilei.”²⁹

Traducere de *Gyula Losonczy*

1. Kósa László, *A hagyománykeresés útján* (In) Jelenkor, 1974/10, p. 939.
2. *Vezi în legătură cu aceasta*: Dimitrie Gusti, *A szociológiai monográfia (Monografia sociologică)*, Bukarest, 1976; Balázs Sándor, *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. Bukarest, 1979;
Lükő Gábor, *A román monografisták falukutató munkája*. (In) Honismeret Könyve, Budapest, 1935;
Markos, András, *A monografikus szociológia* (In) Társadalomtudomány, 1942/4-5;
Gáll Ernő, *Dimitrie Gusti hagyatéka és az együttműködés erkölce*. (In) *A sajátosság méltósága*. Budapest, 1983;
Vita, Zsigmond, *Gusti professzor magyar tanítványai és az első erdélyi falukutató munkatáborok*. (In) *Művelődés és népszolgálat*. Bukarest, 1983 etc.
3. Balázs, op. cit. p. 174.
4. Suciu, Petru, *Satul*. Turda, 1927
5. Balázs, op. cit., p. 177.
6. Apărut în Erdélyi Muzeum 1935, pp. 219–248 și independent în Erdélyi Tudományos Füzetek nr. 78.
7. Gusti, Dimitrie, *Sociologie monografică, știință a realității sociale*. (In) *Sociologia militantă, introducere în sociologia politică*. București, 1935, vol. I., pp. 42–92. În limba maghiară parțial în *A szociológiai monográfia*, op. cit., pp. 81–94.
8. Venczel, József, *Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók*. (In) *Az önismeret útján*. Bukarest, 1980. p. 138.
9. Herseni, Traian, *Mișcarea sociologică în 1935*. (In) *Sociologia românească* 1936/1, p. 61.
10. Neamțu, Octavian, *Drumul spre sate al tineretului maghiar din Ardeal*. (In) *Sociologia românească* 1936/2.
11. Venczel, J(ózsef), *D. Gusti: Sociologia monografică, știință a realității social(e)*; Herseni, Traian, *Teoria monografiei sociologice*; Stahl, H. H., *Tehnica monografiei sociologice*. (In) *Erdélyi Muzeum* 1935, pp. 201–204.
12. Venczel, 1980. op. cit. p. 139.
13. *Vezi în legătură cu aceasta* Boldizsár, Iván, *Utazás a Regátban és Erdélyben 1935-ben II. (Călătorie în Regat și Ardeal în 1935 II.)* (In) *Kortárs* 1986/7, p. 99.
14. Lengyel, András, *Egy „gustiánus” erdélyi szociológus. Vázlatok Venczel Józsefről. (Un sociolog ardelean „gustian”. Note despre Venczel József.)* (In) *Tiszatáj* 1987/11. p. 74.
15. Venczel, Iosif, *De la autocunoașterea națiunii la știința națiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare*. (In) *Sociologia românească* 1936/6, p. 27.
16. Venczel, József, *A magyar önismeret útja (Calea autocunoașterii maghiare.)* (In) *Erdélyi Iskola* 1936–37/1-2, pp. 36–46; 3–4, pp. 181–188; 5–6, pp. 327–335; 7–8, pp. 458–462.
17. Balázs, op. cit., p. 205.
18. Venczel, 1980, op. cit., pp. 139–140.

19. Gáll. *op. cit.* pp. 282–283.
20. Apărut ca subcapitol la studiul *Comentar la studiul „Știința și pedagogia națiunii* (In) *Sociologia românească* 1942, pp. 7–12.
21. Vezi în legătură cu aceasta Molter, Péter, *Falukutatás Bálványosváralján. (Cercetarea satului la Unguraș)*. (In) *Hitel* 1940–41/3–4, pp. 285–306 și Imreh, István, *A bálványosváraljai falukutatás (Cercetarea satului de la Unguraș)*. (In) *Korunk* 1967/9, pp. 1190–1197.
22. Recenzia lui Dr. F. Popu despre cartea lui Mikecs László: *România Útjegyzet*. (In) *Căminul cultural* 1941/6, p. 336.
23. Golopenția, Anton, *Metamorphosis Transilvaniae 1918–1936. Un bilanț al maghiarilor din România* (In) *Sociologia românească* 1937/7–8.
24. Gusti, Dimitrie, *Știința națiunii*. (In) *Dimitrie Gusti, Opere* vol. V. București, 1968, p. 498.
25. Hitvallás. A „Vásárhelyi Találkozó” záróhatározata. *Crez. Documentul final al „Întâlnirii de la Tîrgu-Mureș”* (In) *Tamási Áron: Virrasztás*. Budapest, 1943., pp. 310–311.
26. (Pomogáts, Béla–Tverdot, György–Vásárhelyi, Miklós) *Az 1944 őszi erdélyi háborúellenes mozgalomról. Beszélgetés Vita Sándorral. (În legătură cu mișcarea antirăzboinică din Ardeal din toamna lui 1944. De vorbă cu Vita Sándor)*. (In) *Tiszatáj* 1981/10, p. 53.
27. Somlyai, László. *A tudomány kolozsvári műhelyében. A társadalmi önismeret műhelyében. (În atelierul clujean al științei. Metodologia cunoașterii sociale.)* (In) *Igazság* (Cluj) din 4 august 1973, p. 4.
28. x x x *Erdélyi föld – erdélyi társadalom. (Pămînt ardelenesc – societate ardelenescă)*. Budapest, 1988 și *A falumunka útján. (Pe calea muncii la sate)*. Budapest, 1988.
29. Stahl, Henri H. *Egy utópia időszerezése. (Actualitatea unei utopii)*. (In) *Korunk* 1981/7–8, pp. 586–587.

